

„Látjátok feleim...”

MAGYAR NYELVEMLEKÉK

A KEZDETEKTŐL A 16. SZÁZAD ELEJÉIG

Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása

2009. október 29 – 2010. február 28.

Országos Széchényi Könyvtár
Budapest, 2009

Tartalomjegyzék

Előszó	7
HOFFMANN István: A magyar nyelv hazai szórványemlékei	13
Die heimischen Streudenkmäler der ungarischen Sprache – Zusammenfassung	29
KOROMPAY Klára: A középkori magyar nyelv évszázadai	33
Die Jahrhunderte der mittelalterlichen ungarischen Sprache – Zusammenfassung	50
HAADER Lea: Arcképtörödékek ómagyar scriptorokról	53
Porträtfragmente altungarischer Schreiber – Zusammenfassung	75
VIZKELETY András: Irodalmak útban a pergamen felé	79
Literaturen im Entstehungsprozess – Zusammenfassung	94
TÓTH Péter: <i>A Königsbergi Törödék és Szalagjai</i> újabb vizsgálata	97
Erneute Untersuchung des <i>Königsberger Fragments und seiner Streifen</i> – Zusammenfassung	119
LÁZS Sándor: A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége	123
Die Modernität der Lektüre der Dominikanerinnen auf der Haseninsel – Zusammenfassung ...	140
HORVÁTH Iván: Szent László-ének: <i>Salve benigne rex Ladislac</i> – <i>Idvezléggy kegyelmes Szent László kerály</i>	143
Sankt-Ladislaus-Lied. <i>Salve benigne rex Ladislac</i> – Zusammenfassung	149
BOGNÁR Péter–HORVÁTH Iván: <i>Szabács viadala</i>	151
Die Erstürmung von Szabács – Zusammenfassung	156
WEHLI Tünde: Az <i>Érsekújvári Kódex</i> illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikánák kolostorában 1530 körül	159
Die Illustrationen des <i>Neubäuseler Kodex (Érsekújvári Kódex)</i> – Buchmalerei im Dominikanerinnenkloster auf der Margareteninsel um 1530 – Zusammenfassung	171
ROZSONDAI Marianne: Eredeti kötésben fennmaradt nyelvemlékeink	173
Ungarische Sprachdenkmäler in historischen Einbänden – Zusammenfassung	197
KERTÉSZ Balázs: Magyar nyelvemlékek az Országos Széchényi Könyvtárban	199
Ungarische Sprachdenkmäler in der Széchényi-Nationalbibliothek – Zusammenfassung	208

A Königsbergi Töredék és Szalagjai¹ újabb vizsgálata

Úgy szólának: világnak kezdetüitől fugva rojtunk ez nem lött vala, hügy szűz leány fiot szülhessen. A lejegyzés sorrendjében a negyedik, ám terjedelmét tekintve a *Halotti Beszéd* után a leghosszabb nyelvemlékünknek, a *Königsbergi Töredék és Szalagjai* (KTSz) legépebben megmaradt részének, a *Töredék*nek e kezdő mondatát már csaknem 150 éve próbáljuk megérteni, megfejteni. Sokan tették már fel a kérdést, mi a mondat alanya, „kik szólának?“, vagy – ahogyan 1895-ben Szilády Áron fogalmazott – „kik szólának úgy, versben szólának-e, verses maradvány-e a Königsbergi Töredék?“,² ám mindeddig egyikre sem sikerült megnyugtató választ találni. A kérdés természetesen túlmutat e két problémán, s voltaképp szimbolikus jellegű, hisz egyelőre nemcsak a mondat alanyának és formájának, de a sorok mögül *szóló* szerző/fordító kilétének, írói céljának, sőt még datálásának problémájára sem sikerült megnyugtató megoldást találni. Talán éppen ezért van, hogy – bár a KTSz egyik legjelentősebb korai nyelvemlékünk – mégis szinte teljesen kikopott a köztudatból, s még a különböző kézikönyvekben is gyakran egymásnak ellentmondó datálási, irodalmi és nyelvi adatokat olvashatunk róla. Még datálásnak kérdésében sincs teljes egyetértés. Felfedezésekor, a 19. század derekán a *Töredék*et mind külföldön, mind

idehaza nagyon korainak, a 12–13. századból való szövegnek tekintették. Később, a Szalagok előkerülése után, a 19. század végén ezt a datálást szigorú paleográfiai alapokon módosították, s az emlék lejegyzését a 14. század közepére datálták, s ezután mint 14. századi szövegemléket, az *Ómagyar Mária-siralom* (Kat. sz. 7) és a *Gyulaféhvári Sorok* (Kat. sz. 9) után következő nyelvemlékünként emlegették. A szöveg egyre alaposabb nyelvészeti vizsgálatával azonban a nyelvtörténeti kutatás, elsősorban Kniezsa István helyesírás-történeti vizsgálódásai nyomán, egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy a KTSz 14. századi lejegyzése ellenére, ennél sokkal korábbi nyelvállapotot rögzít. Ezt a nyelvállapotot Kniezsa az emlék helyesírása alapján a 12. század végére datálta,³ e datálást a KTSz-ről monográfiát író B. Lőrinczy Éva is átveszi, s már arra keres magyarázatot, hogyan lehetséges, hogy egy 14. századi emlék nyelve ilyen fokú archaizmust mutasson.⁴ A kérdéssel a legbehatóbban talán Benkő Loránd foglalkozott 1980-ban megjelent híres munkájában, *Az Árpád kor magyar nyelvű szövegemlékeiben*. Amint az már magából a kötet címéből is kiderül, Benkő az emlék nyelvét ugyancsak az Árpád-korra, tehát még 1301 előttre, sőt – Kniezsához hasonlóan – még az *ÓMS*-nél is korábbi

¹ Kat. sz. 10–11

² SZILÁDY 1895, 574. Negyven évvel később ugyanitt vette fel a vonalat HORVÁTH Cyrill is *Hogyan szólának?* című cikkében, MNy, 30(1934), 136–150.

³ KNEZSA 1952, 85–87.

⁴ B. LŐRINCZY 1953, 9: „melyek azok a bizonyítékok, melyek arra mutatnak, hogy a XIV. század közepének nyelve jóval fejlettebb volt már, mint amilyet a KT. és Sz. tükröz.”

időszakra, a 13. század legelejére datálja, s 1200 körüli magyar nyelvállapotot lát benne.⁵ Benkő ezen álláspontját a magyar nyelvészeti kutatás azóta sem cáfolta, s nem is módosította,⁶ ám ennek ellenére az emlék datálásával kapcsolatban mindmáig nagyfokú bizonytalanság uralkodik. A nyelvészek általában továbbra is a Benkő által rekonstruált *nyelvállapot alapján* egyik legkorábbi szövegemlékünknek tartják a KTSz szövegét, míg az irodalomtörténeti kézikönyvek a *lejegyzés szerint*, tehát 14. századi emlékként hivatkoznak rá, olykor utalva a korai nyelvállapotra is.⁷

Ugyanez, sőt talán még nagyobb bizonytalanság uralkodik a szöveg irodalmi-irodalomtörténeti megítélésében is. Mindmáig nem tisztázott, voltaképpen mi is pontosan ez a magyar szöveg, vers vagy próza, prédikáció, szekvencia, népének, dráma vagy meditáció.⁸ Feltehetőleg e – még a nyelvemlékeinkkel kapcsolatban egyébként számos bizonytalanságot felmutató szakirodalomhoz képest is – nagyfokú tisztázatlanság az, amely miatt a korábban még széles körben ismert szöveget (melyet a 20. század elején, első felében még a középiskolások is fejből tudtak), ma már csak nagyon kevesen ismerik, s a kutatók közül is inkább csak a nyelvészek hivatkoznak rá egy-egy szóalak vagy nyelvtani forma magyarázatában.

A következőkben ennek a homálynak a legalább részleges elosztatására teszünk kísérletet részben az eddigi szakirodalom által tett megfigyelések

rendszerezésének és újragondolásának segítségével, részben néhány újabb, a korábbi kutatások által egyáltalán nem tárgyalt forrás és szempont bevonásával, amelyek – mint majd látni fogjuk – nagyban hozzájárulhatnak a *Töredék* szövegének, eredetének és rendeltetésének megértéséhez s ezen keresztül talán datálásának megoldásához is. Mielőtt azonban tovább lépnénk, mindenekelőtt a két tagból álló emlékcsoportot, a *Töredéket* és a *Szalagokat* kell alaposabban megvizsgáljunk, mert – mint majd látni fogjuk – még ezek leírásában is számos olyan problémával, kérdéssel szembesülhetünk, amelyet a korábbi kutatások részben vagy egészében figyelmen kívül hagytak.

Az emlék leírása

Az emlékcsoport elsőként előkerült, s mindmáig legismertebb darabja, a *Königsbergi Töredék* néven ismert 73 × 123 mm nagyságú pergamendarab, amely egy 13. századi latin nyelvű pergamenkódex első szennylapjaként maradt fenn. A *Töredék* felső részén egy nagy, vastag betűket használó, szinte textualisba hajló, ám – mint a betűk formája és időnkénti hurkolása elárulja – valójában inkább korai gótikus kurzív írással kilencsornyi magyar nyelvű szöveg olvasható. Ehhez egy egykorú, sőt valószínűleg ugyanaz a kéz a sorok felett és között apró módosításokat jegyzett.⁹ A magyar szöveg alatt egy

⁵ BENKŐ 1980, 26: „a XII. század utolsó negyedének kezdetétől a XIII. század közepéig–második harmadáig ... szövegeink keletkezése szempontjából a HbK – KTSz – ÖMS – GyS sorrendre lehet gondolni, úgy, hogy a HbK eredetije talán néhány évtizeddel, a KTSz-é vagy másfél évszázaddal, az ÖMS-é körülbelül fél, esetleg háromnegyed évszázaddal, a GyS-é talán fél évtizeddel előzheti meg fennmaradt másolati változatát. ... KTSz = XII. század vége–XIII. sz. eleje/1350k... olyanképpen, ahogya az más eredeti–másolat viszonylatokban nyelvemlékeink kronologizálása terén szokásos.”

⁶ Vö. pl. legutóbb A. Molnár Ferenc (A. MOLNÁR 2005, 117–118):

„Benkő a KTSz-t a második legrégebb nyelvemlékként, sorrendben a HbK után tárgyalja... Magam a KT-et sorrendben a HbK és az ÖMS után tárgyalom. Azért is, mert a HbK-et és az ÖMS-at... általában együtt emlegetjük, s ezekről írtam a legbosszabban.”

⁷ Vö. pl. Szöveggyűjtemény, *Középkor*, 1992, 328; ÚMIL II, 1134.

⁸ Minderről részletesen lásd alább, ám a jelenlegi óvatosságot jól mutatja Vizkelety András legutóbbi összegzése, melyben a *Königsbergi Töredéket* „Mária istenanyaságát és szüzességét magasztaló szöveg”-ként értelmezi, ld. *Kódexek*, 1985, 55. sz.

⁹ Az emlékegyüttes palográfiai elemzéséről lásd alább.

kurzívabb írással és kisebb betűkkel írott latin nyelvű prédikáció kezdete látható, amelyet nemrégiben sikerült azonosítani. A szöveg egy 13. századi francia ferences prédikátor, Jean de La Rochelle (Johannes de Rupella † 1245) Szent Mihály napjára szánt, az angyalokról és azok feladatairól értekező négy szentbeszédéből készült kivonat, vagy inkább prédikációs vázlat, amelyet feltehetőleg maga a lejegyző készített.¹⁰ A *Töredék* hátlapján egy másik, feltehetőleg ugyanattól a kéztől származó, eddig még azonosítatlan szentbeszéd kezdődik.¹¹ A *Töredék* alsó és jobb oldali margóján, illetve a bal oldali csík legalsó részén pedig a latin prédikációkat lejegyző kéztől származó latin nyelvű megjegyzések láthatók.

A *Töredék* eredetileg egy duplafólió jobb oldali levele volt, amelyet a könyvkötő nem pontosan a közepén vágott ketté, hanem úgy, hogy a szemben levő oldalból függőlegesen mintegy 1-1,5 ujjnyi szeletet rajtahagyott a megmaradt lapon. Ezen a csíkon a kilencsornyos magyar szöveget író kéztől származó, valószínűleg szintén magyar nyelvű szöveg sorainak utolsó betűi látszanak (pl. *-uc, -iuc*), hátlapján pedig a levágott, ugyancsak magyar szövegrész sorai élén álló betűk szinte alig látható maradványai olvashatók.¹² Ezt a megmaradt csíkot a könyvkötő azután behajtott, s ennél fogva kötötte be a *Töredék*et tartalmazó lapot a kódex elejére, mégpedig úgy, hogy a *Töredék* a magyar szöveggel kifelé előzékként az első füzet legelejére került, a függőleges csík pedig az őrzőkötet 12–13. fóliója

között volt látható, s ennél fogva kötötték az előzéklapot a füzethez.

Az emlékcsoport második tagja a *Königsbergi Töredék Szalagjai* néven ismert egyenként 25×90–95 mm nagyságú négy pergamencsík az őrzőkódex gerincének bordái közé ragasztva maradt fenn, s a kötet első és hátsó táblájának a gerinchez való rugalmas rögzítésére szolgált. A *Szalagok*on olvasható magyar szöveg – már amennyire az azóta elkallódott darabokról a 19. század végén és a 20. század elején készített fotók alapján megállapítható – ugyanazon kéztől származik, mint a *Töredék* kilencsora. A szöveg a négy Szalag mindkét felén végigfut, az elülső (rektó) oldalon a sorok legeleje hiányzik, s a szöveg vége és a margó is látható, míg a hátoldalukon (verzó) jól látható a szöveg eleje a margóval, s itt a sorok vége van levágva. A négy szalag körülbelül a középtájon összeillesztve 10–11 csaknem teljes magyar sort ad ki. A felszelt oldalból feltehetőleg még négy szalagot vághattak ki, melyek mára már minden bizonnyal végképp elvesztek. Sajnos a *Szalagok* korábbi leírói, akik pedig a pergamencsíkokat még eredetiben tanulmányozták, egyetlen egyszer sem tértek ki arra, hogy a *Szalagok* mindkét oldalának alsó margóján, sőt időnként talán a szöveg sorai között is számos utólagos bejegyzés nyoma látható. Ezekből azonban ma már szinte semmi sem látszik, a fotókon csupán annyi látható, hogy a *Szalagok* hátlapjának alján álló szöveg az *angelorum* szóval kezdődik, tehát latin nyelvű volt,

¹⁰ A szöveg kiadását ld.: SZILÁDY 1895, 578–579. A szerzőről részletesen lásd: Johannes de Rupella – Franciscan Authors (<http://users.bart.nl/~roestb/franciscan/index.htm>), ill. szövegkiadásokkal Kilian LYNCH, *John de la Rochelle, O. F. M.: Eleven Marian Sermons*, St. Bonaventure, Franciscan Institute, 1961. A Mihály-napi beszédekét ld. Bécs, ÖNB: Cod. Ser. Nov. 2457, ff. 134vb–147va. A bécsi kéziratban található beszédek és a *Töredék*en található prédikációvázlat részletes összehasonlítása folyamatban van.

¹¹ A prédikáció kiadását ld. SZILÁDY 1895, 579–580.

¹² Ez utóbbiakról sajnos mindeddig még nem készült megbízható fénykép, így leírásukat csak Zacher 1863-as leveléből (*Akadémiai Értesítő*, 22(1911), 463), Jakubovich leírásából (*Ómagyar olvasókönyv*, 175–176) és Vizkelety András cikkéből (VIZKELETY 1984, 331) ismerjük.

a többi bejegyzésről azonban sajnos még ennyit sem tudni, s akár az is lehetséges, hogy magyarul voltak. Egy másik, talán még az előzőnél is fontosabb, s az eddigi kutatás által még csak fel sem vetett kérdés, hogy vajon az összeillesztett *Szalagokból* előálló oldaltöredék összeilleszthető-e a *Töredék* bal oldalán megmaradt csíkon látható betűkkel, azaz hogy a Szalagok és a *Töredék* szétvágásuk előtt vajon egységes egészset alkotott-e. Mindezekről a későbbiekben még részletesen is szó lesz, ám mielőtt a kérdés vizsgálatához kezdenénk, a probléma jobb megértéséhez meg kell ismernünk az emlékek és kutatásuk eddigi történetét.

A Königsbergi Töredék kutatástörténete

A két tagból álló emlékcsoportból az *ügy szolánok* kezdetű *Töredék* vált elsőként ismertté. 1863-ban Franz Hipler königsbergi káplán fedezte fel, hogy az akkor még az őrzőkódex elején található pergamenlapon furcsa nyelven írott szöveg látható. Egyesek szerint a káplán meg volt győződve arról, hogy ismeretlen nyelvet fedezett fel, ezért haladéktalanul értesítette felfedezéséről a könyvtár akkori vezetőjét, Julius Zachert, aki minden követ megmozgatott a szöveg nyelvének azonosítására, mígnem 1863-ban elérte az altenburgi Johann Gabelentzet, a finnugor nyelvek professzorát, aki megállapította:

¹³ TOLDY Ferenc, *Budapesti Szemle*, 18(1863), 129–130. Toldy és a königsbergi könyvtár levelezését ld. HEINLEIN István, *A Königsbergi Töredék felfedezéséhez*, *Akadémiai Értesítő*, 22(1911), 456–463.

¹⁴ Az erről szóló levelezést ld. az MTA Könyvtára Kézirattárában Ms 5/5/D számon.

¹⁵ A levelezés kiadását ld. SZILY 1894.

a töredék szövege magyarul íródott. Erről még ugyanezen évben értesítették a Magyar Akadémia akkori titkárát, Toldy Ferencet, aki a levélben kapott másolat alapján elsőként adott hírt az emlékről, s nevezte el azt *Königsbergi Töredéknek*.¹³ 1879-ben a *Nyelvemléktár* kiadója, Volf György foglalkozott újra az emlékekkel. Volf a *Töredéket* és őrzőkönyvét Bécsbe kérette, s ott készítette az első fotót (heliogravure-t) is a *Töredékről*.¹⁴ Ezután a nyelvemlék hosszú időre feledésbe merült, s csak 1894-ben, az Akadémia akkori elnöke, Szily Kálmán Zolnai Gyula *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig* című, akkor készülő műve kapcsán vetette fel újra a *Töredék* problémáját. Szily ekkor hivatalos levélben fordult Paul Schwenkéhez, a Königsbergi Egyetemi Könyvtár akkori igazgatójához, s további információkat kért a *Töredékről*, mire Schwenke részletesen leírta neki mindazt, amit a *Töredék* őrzőkönyvéről tudott, s megemlítette, hogy a kötet gerincén további magyar szöveget tartalmazó csíkok látszanak.¹⁵ Szily ekkor sürgető levélben kérte Schwenkét a csíkok kiáztatására, s a kötés felfejtésére. Ennek eredményeképpen a kötet gerincéről további öt pergamencsík került elő, melyek közül négy, mai nevükön a *Szalagok*, magyar szöveget, egy ötödik pedig egyik felén alig olvasható latin töredékeket tartalmazott.¹⁶ Sajnos ez utóbbit a korabeli kutatás, a könyvtárlábkól kifejtett többi, állítólag grammatikai jellegű szövegeket tartalmazó latin kódextöredékekkel együtt¹⁷ nem találta érdekesnek, így azok teljesen

¹⁶ Az ötödik szalagról Nagy Gyula (NAGY 1895, 23) megjegyzi: „egyik oldala üres, másik oldalán, a mint a benne megkivehető egy-két szó vagy szótag elárulja, latin szöveg volt; ezzel tehát nincs mit foglalkoznunk”.

¹⁷ A kötésből kiemelt többi töredékről lásd Schwenke levelét (SZILY 1894, 401), aki szerint a könyvkötő „a fatábla (láthatóan tölgy) burkolásához más kéziratok (grammatika meg ilyesmi) töredékeit is felhasználta” („verwandte zur Beklebung der Holzdeckel / anscheinend Eichenholz/ Stücke aus anderen Handschriften / Grammatisches u. dgl./”).

elkallódtak, a *Szalagok* azonban ekkor kerültek a magyar kutatás látóterébe.

A négy szalagot még ugyanebben az évben Budapestre hozták, s itt megvizsgálták, összeillesztették, s nem sokkal ezután többször is publikálták. Először Nagy Gyula,¹⁸ majd Szilády Áron foglalkozott velük,¹⁹ s később visszakerültek Königsbergbe. Sziládyknak sikerült le is fényképeztetnie a *Szalagok*-at, s a felvétel színezett, ám sajnos alaposan retusált (a margókon látható latin (talán magyar?) szövegeket például teljesen eltüntető) változatát 1895-ben közlé is tette, s ez – minden hibájával együtt – mindmáig a *Szalagok* legolvashatóbb fényképének számít.²⁰ Mindemellett Sziládyknak köszönhetjük a *Töredék* és a *Szalagok* talán legteljesebb irodalmi-irodalomtörténeti elemzését is.²¹

Szilády után a *Töredék* és a *Szalagok* szövege egy időre az érdeklődés középpontjába került, a legkülönbözőbb és legmerészebb értelmezési kísérletek jelentek meg, melyek elsősorban a szöveg vers vagy nem vers voltaival, illetve egyes szöveghelyek irodalmi vagy nyelvészeti értelmezésével foglalkoztak, s szinte kétségbeesetten próbálták megtalálni az emlék feltételezett latin eredetijét vagy párhuzamait, nem túl sok sikerrel.²² Szilády még pályadíjat is kitűzött, s komoly pénzjutalmat ajánlott az esetleges latin forrás felfedezőjének.²³ Sőt még ugyanebben az évben az emlékek szövegének általa készített latin fordítását különböző német és francia tudományos folyóiratoknak is megküldte, azzal a

felhívással, hogyha valamely külföldi kutató párhuzamra bukkanna, jelezze neki.²⁴ Sajnos az eredményről ma már nem sokat tudunk, s csak feltételezhetjük, hogy számottevő előrelépés e közlemények hatására sem történt, hisz ha valami újabb forrás előkerül, arról Szilády minden bizonnyal hírt adott volna.

Mindeközben az emléket és őrzőkódexét az Akadémia és a Nemzeti Múzeum többször is megpróbálta pénzért vagy csereként megszerezni, ám a Königsbergi Egyetemi Könyvtár minden esetben olyan magas árat szabott, melyet a magyar fél nem tudott teljesíteni, így a nyelvemlék és „tartozékai” továbbra is Königsbergben maradtak.²⁵ A magyar kutatás történetében utoljára talán Jakubovich Emilnek nyílt lehetősége arra, hogy a *Töredéket* és a *Szalagokat*, valamint azok őrzőkönyvét személyesen is megvizsgálhassa. Jakubovich 1930-ban Berlinbe kérette, megvizsgálta és lefotóztatta a magyar szövegeket, és számos lapot az őrzőkódexből is. Mindazt, amit ma az őrzőkódexről és a *Szalagok*-ról tudunk, az ő leírásából és jegyzeteiből ismerjük.²⁶ Tőle tudjuk, hogy a könyvtár az őrzőkódexet továbbra is eredeti jelzetén, Ms 1194-es számon, míg a belőle kiemelt *Töredéket* Ms 1194a számon külön dobozban, a *Szalagokat* pedig – s ezt már egy azóta előkerült königsbergi leltárkönyvben olvashatjuk²⁷ – a könyvtár legnagyobb értékeit és különlegességeit bemutató állandó kiállításon, az ún. Schausammlungban őrizték üveglapok közé téve.

¹⁸ NAGY 1895.

¹⁹ SZILÁDY 1895.

²⁰ A fotó hibáiról részletesen lásd: BENKÓ 1980, 37–38.

²¹ SZILÁDY 1895.

²² KALMÁR–NÉGYESY 1895; KÖVESKUTI 1908.

²³ Az erről szóló felhívást ld. az MTAK Kézirattárában, Ms 10.097.

²⁴ Vö. *Römische Quartalschrift*, 10(1896), 95–96; *Historisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, 17(1896), 233; *L'Intermédiaire des chercheurs*, 33(1896), 244.

²⁵ Vö. Az 1895-ös kísérletről ld. MKSz, 3(1895), 286–287; az újabb, 1900-ban történt próbálkozásról ld. az OSZK kronológiáját (tortenet.oszk.hu/html/magyar/.../rovid_kronologia_honlapra_1.pdf), 29.

²⁶ Jakubovich 1930-ban Berlinben készített jegyzetei az MTA Könyvtárának Kézirattárában található Ms 4020/323 számon.

²⁷ Kiadását ld. DÉCSY Gyula, *Zur Geschichte der Königsberger ungarischen Sprachdenkmäler*, Ural-Altäische Jahrbücher, 30–31(1959), 53–61.

A II. világháború során a szovjet bombázások elől a Königsbergi Egyetemi Könyvtár anyagát különböző helyi, német, lengyel és litván gyűjteményekbe hurcolták, s ennek során a nyelvemlékeknek jó időre nyoma veszett.²⁸ Csak 1983-ban érkezett a hír, hogy állítólag a lengyelországi Toruń egyetemének könyvtárában vannak, itt azonban az 1984-ben odautazó Vizkelety András csak a *Töredéket* találta, a *Szalogok*nak és az *Őrzőkódex*nek egyelőre nyoma veszett.²⁹ A Königsbergi gyűjtemény rekonstruálásán fáradozó német kutatók szerint a Königsbergi könyvtár anyagának jelentős részei kerültek Litvániába, és Németországba,³⁰ e gyűjtemények azonban megkeresésemre levélben jelezték, hogy sem a *Szalogok*, sem az *Őrzőkódex* nincs náluk őrzött anyagban.³¹ A legújabb feltárások szerint jelentős Königsbergi állomány kerülhetett a moszkvai Központi Állami Levéltárba, ám ezek feltárása csak nemrégiben kezdődött el,³² ezért talán még reménykedhetünk, hogy valamelyik orosz gyűjteményből akár a *Szalogok*, akár az *Őrzőkódex* egyszer még megkerülhet.

A KTSz-re vonatkozó kutatások legalapvetőbb problémáját tehát az jelenti, hogy az emlék jelentős része, azaz maguk a *Szalogok*, illetve teljes kontextusa az *Őrzőkódex*, annak kötése és a további töredékek

nem állnak többé a kutatás rendelkezésére, sőt az is lehetséges, hogy végérvényesen elpusztultak. Így a *Szalogok* vonatkozásában a Szilády-féle számos pontatlan-ságot, és utólagos belemagyarázást tartalmazó 19. századi fotókra, illetve Jakubovich Emil hagyatékában található bizonytalan eredetű, s nagyon rossz minőségű, ám azóta is sokszor közzétett fotókra kell hagyatkoznunk. Míg a kontextus, azaz az *Őrzőkódex*, illetve a töredékek ebben elfoglalt helye mindez idáig csupán mások, Julius Zacher, Paul Schwenke és Jakubovich leírásaiból volt ismeretes. Mindez természetesen alaposan megnehezítette a szöveg pontos olvasatát és értelmezését is, így számos vitatott olvasat és értelmezés esetében még mindig a 19. századi megoldásokra vagyunk kénytelenek hagyatkozni.

A KTSz szövege

Annyi azonban ennek ellenére is bizonyos, hogy a töredékeken megőrzött szöveg egy narratíva töredéke, melynek középpontjában Mária áll. Az elbeszélés szemmel láthatóan történeti rendben haladva beszél el Krisztus születésének körülményeit: a *Szalogok* előlapján Gábiel angyal kiválasztásáról hallunk, akit Isten Názáretbe küld, s ekkor – a *Sza-*

²⁸ A Königsbergi gyűjtemények háború utáni történetéről ld. Ralf G. PÄSLER, *Die Handschriftensammlungen der Staats- und Universitätsbibliothek, der Stadtbibliothek und des Staatsarchivs Königsberg. Mit einem Exkurs zur mittelalterlichen Bibliotheksgeschichte der Stadt und Anhängen* = Axel E. WALTER (Hg.), *Königsberger Buch- und Bibliotheksgeschichte*, Köln u.a., 2004, 189–249.

²⁹ VIZKELETY András, *A Königsbergi Töredék új lelőhelye*, MKSz, 100(1984), 330–334.

³⁰ A legutóbbi és legteljesebb lelőhelylistát ld. Ralf G. PÄSLER, *Zum Handschriftenbestand der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Quellenrepertorium und neues Standortverzeichnis*, Scriptorium, 61(2007), 198–217.

³¹ A Königsbergi állományrészeket őrző Vilnusi Akadémiai Könyvtár részéről Rima Cicienie erősítette meg, hogy sem a

Szalogok, sem az *Őrzőkódex* nincs birtokukban (2005. ápr. 15. és 19. levél). A Königsbergi könyvtár okleveles anyagát őrző berlini Geheimes Staatsarchiv, amely egyebek mellett a Königsbergi Latin–Magyar Szójegyzéket is őrzi, 2005. április 6-án közölte, hogy az emlékek nincsenek az állományukban (vö. Bernhart Jähni 2782/05e-1.4 sz. levelét).

³² Az oroszországi kutatásokról ld. Regina D. SCHIEWER, Hans-Jochen SCHIEWER, *Amorbacher Handschriften in Moskau* = Rudolf BENTZINGER, Ulrich-Dieter OPPITZ (Hg.), *Fata Libellorum. FS Franz Josef Pensel*, Göppingen, 1999, 239–261, ill. Hans-Jochen SCHIEWER, Regina D. SCHIEWER, *Norddeutsche Handschriften in Moskau* = Peter Jörg BECKER (Hg.), *Scrinium Berolinense. Tilo Brandis zum 65. Geburtstag*, (Beiträge aus der Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz 10), Bd. I, Berlin, 2000, 486–498.

lagok előlapjának töredékes alsó részén – találjuk az *Angyali Üdvözet* leírását. A történet a *Szalagok* hátoldalán – Szilády rekonstrukciója szerint – Rómában folytatódik tovább, ahol egy jósnő beszél Isten, a *keraluc kerálának szent, arany oltáráról*, azaz Máriáról, aki egy látomásban (*látotiiben*) mint gyermeket ölében tartó szűz jelent meg neki. Ezután arról hallunk, hogy valaki felkeresi a jászlát, s bepólyálva ott látja a kisedet, amin az *ürdügök szörnyülének*. Ezután következik a *Töredék* híres leírása, mely szerint valakik *úgy szólának*, hogy még soha (*világ kezdetiü-tül fugva*) olyan nem történt, hogy szűz gyermeket szüljön, s mégis szűz maradjon, s ezzel a szöveg véget is ér.³³

E nagyjából világos narratív struktúra ellenére a szöveg tartalmi és irodalmi vonatkozásai terén talán még az olvasatok és a datálás kapcsán tapasztalt problémáknál is nagyobb a bizonytalanság. Szilády 1895-ben még prédikációnak, legendának, „egy XIV. századi magyar vagy magyar-latin *Mariale* töredékeinek” tartotta a szöveget.³⁴ Később azonban sokan voltak, akik – a szöveg ritmikus jellegzetességei miatt – költeményként értelmezték, és szekvenciának, karácsonyi népéneknek tartották,³⁵ sőt akadt olyan is, aki a *Töredék*ben az első magyar nyelvű drá-

ma sorait látta.³⁶ Az uralkodó álláspont azonban mégis inkább az, a legteljesebben talán Jakubovich által, az *Ó-magyar olvasókönyvben* megfogalmazott nézet, amely visszatérve Sziládynak a szöveget alapvetően prózaként értelmező elképzeléséhez az emléket valamiféle félig-meddig verses vagy inkább egy verses latin eredetű utánzó Mária-életrajz magyar változatának tekinti.³⁷ Jakubovich nyomán tehát a szöveget mindmáig inkább prózai szövegként tartják számon, s általában az egyébként igen homályos „traktátus” vagy „elmélkedés” műfajába sorolják.³⁸ Pontos latin megfelelője mindeddig még nem került elő, bár gondolati, kifejezésbeli párhuzama elég sok ismeretes.

A szöveg forrásai

A KTSz magyar szövegéhez legközelebb álló latin párhuzamokra – mint ezt azóta is mindenki elismeri – Szilády Áron bukkant, aki elsősorban a *Szalagok* előlapján található jelenetekhez, Gábiel elküldésének, s az *Angyali Üdvözet* leírásához talált szoros szövegpárhuzamokat. A *Szalagok* hátlapján álló Ara Coeli-elbeszélést, a Sibylla Mária-látomását

³³ Az emlék szövegét többször is kiadták és újraolvasták, először Nagy Gyula (NAGY 1895), majd Szilády Áron (SZILÁDY 1895, 575–577), ezután Horváth Cyrill (HORVÁTH C. 1921, 58–75), később Jakubovich (*Ó-magyar olvasókönyv*, 173–192). A II. Világháború után B. Lőrinczy Éva adta ki a szöveget (B. LŐRINCZY 1953, 15–17), majd Bárczi Géza (BÁRCZI 1966, 90); MOLNÁR–SIMON 1977, 53–55, végül 1980-ban Benkő Loránd (BENKŐ 1980, 49–52), akinek kiadása és olvasata mindmáig használatban van.

³⁴ SZILÁDY 1895, 561.

³⁵ Elsőként talán Köveskúti Jenő (KÖVESKUTI 1908), majd nyomában Koltay–Kastner Jenő (*A Königsbergi Töredék kérdéséhez*, ItK, 60(1956), 130–137), aki szerint a szöveg egy hazai eredetű szekvencia, melyet fordítója idehaza írt, de „párizsi tartózkodása alatt javított bele szövegébe ... minden bizonnyal egy dallamhoz való jobb simulás érdekében” (136).

³⁶ Kardos Tibor sokat támadott, ám igen merész szempontok szerint összeállított szöveggyűjteményében (KARDOS–DÖMÖTÖR

1960, I, 81–82) a következőket írja: „az újfajta drámai költészethez kapcsolódik a Königsbergi Töredék is ... a középkori drámai szövegeknél szokásos «dixit», «dixerunt» bevezetéssel teljesen színszerűen ... egy kórusban elmondott drámai szöveg”, amelyhez Kardos a 10–11. századi *Ordo Rachelis* címen ismert liturgikus játékban talált párhuzamot (81).

³⁷ Jakubovich (*Ó-magyar olvasókönyv*, 1929, 180–181) szerint „tagadhatatlan, hogy találunk ritmikusan lüktető, numericus, egymással rimelő végződésű, sőt alliterációs sorokat is. Az emlék szövegének nagyobb része azonban kötetlen alakban, prózában folyik, s csak a legnagyobb erőszakkal, holmi másolásbeli szövegfontások és betoldások önkényes felvetésével sikerült ütemek és verstani szabályok közé szorítani. ... Nem lehetetlen azonban, hogy az emlék mindez ideig ismeretlen latin eredetije volt egészében vagy egyes részleteiben verses, s a magyar fordító annak ritmusait utánozta, helyenként sikeresen”.

³⁸ *Kódexek*, 1985, 55. sz.

bemutató részletet csupán azonosította.³⁹ Míg a *Töredéken* található, „*úgy szólának*” kezdetű szöveget egy a Szűz Mária és Krisztus gyermekségét bemutató apokrif *Jakab prótoevangéliumában*, illetve annak középkori latin változatában, a Máténak tulajdonított gyermekség-evangéliumban szereplő részlettel hozta összefüggésbe. A Szilády által idézett szöveghely szerint a Krisztus születésénél segédkező két bába egyike a szülés láttán így kiált fel: „Ilyet még nem hallottam, de elképzelni sem tudtam, hogy valakinek tele legyen tejjel a melle, s egy megszületett fiúgyermek tanúsítsa, hogy anya az, aki szűz... Szűzen fogant, szűzen szült és szűz maradt!”⁴⁰

Erről az apokrif párhuzamról később még részletesen is lesz szó, előtte azonban érdemes alaposabban megvizsgálunk a Szilády által az *Angyali Üdvözet* jelenetéhez talált párhuzamokat. Ez a jele-

net ugyanis – Gábrriel elküldésének, illetve az Atya hozzá intézett szavainak leírása – nem szerepel az apokrif iratokban, Sziládynak nem is az apokrifekben, hanem különböző középkori prédikációkban sikerült a megfelelő párhuzamokra rátalálnia. Gábrriel elküldésének egy igen érdekes leírását, melyben – a *Szalagok* szövegéhez hasonlóan – az Atya mondja ki és adja Gábrriel szájába az *Ave Mariát*, Temesvári Pelbárt († 1504) egyik – egyébként nyelvelméleinkben magyarul is fennmaradt – beszédében fedezte fel. Ugyanezen jelenet egy másik változatára a *Legenda Aurea* Magyarországon is jól ismert szerzőjének, Jacobus de Voragine-nek († 1298) egyik Mária-ról szóló prédikációjában bukkant rá, míg egy másik hasonló elbeszélést egy 15. századi olasz ferences, Bernardo di Busti († 1513) egyik karácsonyi beszédében fedezett fel.

A SZALAGOK ELŐLAPJA

Úr isten u[g] szola [ki]
le[g]en én szereteu [h]yu
sulgam qui [e]n cuetsegum
[vi]selhesse angol[u]cnoc
corat [ha] mar ele
mulhas[sa] [menn]ecne
eg[et] mege[e] turje nazaret
[v]arasat mege lelhesse Ihul
uagu[n] szeuz leannoc
[l]acadalma [kir]ali
mogzotbele[ul] tamadatia
d[ic]heu arun agbe[le]ul
aradatia Tamag Gabri[el] es
cuetsegem [t]e viselled ...
keralucnoc [ke]ralatul
ystense[g]nec aniahuz
[a]ngolucnoc asun[a]huz
... cuetsegum huz[i]ad
weged [menne]cne[et] eget
[m]ege turied... Josepnec
ieguse[huz] ezen szovol
iduz leg ...

JACOBUS DE VORAGINE

Concionante igitur Deo
mirantur sedes, throni
stupent, ac divinus silet
exercitus. **Vade, inquit,
Gabriel et aethereas sedes
rumpe et consilium
nostrum defer Mariae, haec
incolit parva Nazareth
moenia.**⁴¹

TEMESVÁRI PELBÁRT

„... locutus est ad
Gabrielem haec et similia
verba: Legatum opoertet nos
mittere ad sponsam ... O
Gabriel, tu es ad id idoneus:
minister ergo effcito
terribilis sacramenti. Ad
requisitionem errantis Adae
a meis debeo descendere
sedibus: latere autem volo
omnes coelestes virtutes: tibi
soli pando secretum. Ad
virginem Mariam perge ...
vocem gaudiosae proclama
**dicens: Ave gratia plena ...
vade et iussa perfice:
aethereas rumpe sedes.**⁴²

BERNARDINO DI BUSTI

**Procedat ergo nostrae
nuntius maiestatis** et
roboret animam virginis
ipsam sublimando novo
salutationis munere. **Vocetur
ergo Gabriel et ipse
nuntius tanti mysterii
existat.** Tunc dixit illi: Vides
Gabriel illam virginem etc.
Curre igitur cito et nuncia
illi nostrum placitum, nuncia
ei Trinitatis consilium.⁴³

A Szilády által talált párhuzamok több szempontból is jelentősek. Egyrészt segítenek a nyelvemlék néhány igen nehezen érthető kifejezésének interpretációjában, így például a Jacobus de Voragine idézet segítségével érthetjük meg, mit is jelent a szöveg *mennyeknek egét mege türje* kifejezése, mely Szilády szerint a latin „az éteri hajlékokat törd át” (*aethereas sedes rumpe*) fordulatának magyar megfelelője.⁴⁴ Másrészt szerkezeti szempontból is jelentősek, hiszen egyedül a Pelbárt-féle párhuzamban találkozunk azzal a motívummal, hogy maga az Atya adja Gábiel szájába az *Üdvözlégy* szövegét. Míg a Bernardino di Bustinál talált párhuzam, amely az alkalmas követ kijelölésének dilemmájáról szól, azt segít megérteni, miért van a *Szalagok* előlapján a szöveg harmadik személyben (*ki légyen én hiú szerető szulgám, ki mennyeknek egét mege türje ... stb*).⁴⁵

A párhuzamokkal kapcsolatban azonban már Szilády számára is teljesen világos volt, hogy azok semmiképp nem lehetnek a magyar szöveg közvetlen

forrásai. Nemcsak azért, mert pontosan nem egyeznek vele, hisz egy esetleges parafrazeáló fordítás egyáltalán nem idegen korai szövegemlékeinktől, hanem sokkal inkább azért, mert az idézett szövegek, mind Pelbárt, mind Busti – s ha elfogadjuk Benkőnek a szöveg 1200 körüli nyelvállapotára vonatkozó álláspontját – még Jacobus de Voragine esetében is, túl későiek ahhoz, hogy közvetlen forrásul szolgálhassanak a magyar szöveg írója számára. Szilády tehát azzal a feltevéssel élt, hogy a középkorban léteznie kellett egy nagyszabású, ám mára már elveszett Mária-legendának, amelyből ezek a szövegek csupán idéznek, s „ennek [a legendának] egyik, aligha verses latin szövege volt az, amely után a königsbergi töredék magyar szövege – úgy látszik – szintén önálló felfogással készült”.⁴⁶ A kérdéses nagylegenda azonban a Szilády által feltételezett formában mindeddig még nem került elő, ám a feltételezés, miszerint a felvetett párhuzamok esetében pusztán idézetekről van szó, mint az alábbiakban látni fogjuk, helyesnek bizonyult.

³⁹ SZILÁDY 1895, 569–570.

⁴⁰ *Pseudo-Máté evangéliuma* §13. Bollók J. fordítása (*Apokrif iratok: Csoadás evangéliumok*, Bp., Telosz, 1996, 58.) Vö. SZILÁDY 1895, 574.

⁴¹ Szilády a szövegek lelőhelyét rendszerint nem adja meg pontosan, ám a jelen idézet feltehetőleg Jacobus de Voragine *Mariale* című művének az *Angyali Üdvözlégy* leíró részéből származik, s magyarul a következőképp hangzik: „Míg Isten tanácsot tart, a seregek csodálkoznak, a trónusok ámulnak, s az egész isteni sereg hallgat. Mire az Úr – Menj, Gábiel – mondja – s törd át az éteri hajlékokat, s végzésünket vidd hívrül Máriának. Ott él ő lent alázatban, Názáretnek városában.” Vö. SZILÁDY 1895, 564. Pelbárt és a magyar kódexek összefüggéséről lásd: SZILÁDY Aron, *Temesvári Pelbárt élete és munkái*, Bp., Franklin Társulat, 1880, 61–62, ill. 93–132. valamint HORVÁTH Cyrill, *Temesvári Pelbárt és beszédei*, Bp., 1889, 37–38.

⁴² A szöveg magyarul – a *Tihanyi Kódex* (Kat. sz. 43) magyar verziójában – a következőképp hangzik: *Szükség minekünk követőt bocsájtanunk az mi jegyösönkböz. Ó, Gábiel, te vagy erre alkalmas. Az én titokomnak*

azért légy tudója, és benne eljárója. Az tévölygő Ádámnak megkeresésére szükség az én szekőmből leszállanom, akarom pedig ezt titkon tennöm mind az mennyei udvartól, ez titkot csak neköd akarom kijelentenöm ... (*Tihanyi-codex*, Nyelvemléktár 6, 121). A magyar szöveg mögött azonban, mint Szilády kimutatta, Pelbárt latin prédikációja húzódik (*Stellarium Coronae Beatae Mariae Virginis* I. VI. III. 2), ld. minderről részletesen SZILÁDY 1895, 562–563.

⁴³ *Rosarium Sermonum*: Serm. I. de Annunc. N., ahol az Atya a következő szavakkal fordul a mennyei seregekhez: „Egyszülöttem legyen az ő egyszülötte, s a Szentlélek legyen véle és megtermékenyítője. Induljon hát felségünk követe, s készítse elő a száznak lelkét, s az üdvözlés új módjával emelje azt fel. Hívjátok hát Gábielt, s ő legyen a titoknak szolgálja. Ekkor aztán így szól hozzám: Látod-e Gábiel e szüzet ... Stess hát gyorsan, vidd hívrül néki végzésünket, vidd hívrül néki a Háromság rendelését ...”

⁴⁴ SZILÁDY 1895, 565.

⁴⁵ Vö. minderről Szilády fejtegetéseit (SZILÁDY 1895, 564–566).

⁴⁶ SZILÁDY 1895, 564.

A források forrásai

Ha ugyanis közelebbről megvizsgáljuk a Szilády által talált középkori prédikációk szövegét, egy fontos felismerést tehetünk. Temesvári Pelbárt előbb említett prédikációjában ugyanis – amint erre egyébként Szilády is felhívja a figyelmet – az Atya és Gábrriel fent közölt dialógusának bevezetéseképpen megjegyzi, hogy az itt következő részletet Szent Ágoston prédikációjából idézi. A Pelbárt által forrásként idézett prédikációt sikerült is azonosítanom, s valóban egy patrisztikus, jóllehet nem Ágostontól származó szövegről, hanem egy eredetileg görögül íródott, s a kéziratokban Aranyszájú Szent Jánosnak tulajdonított homília korai, már a 10. századi liturgikus olvasmányok között előforduló latin fordításáról van szó.⁴⁷ Szilády többi párhuzamának vizsgálatával ugyanerre az eredményre jutottam, s világossá vált,

hogy az elbeszélő jellegű részletek valóban idézetek, de nem – vagy inkább valószínűleg nem – az elvezett nagy Mária-legendából, hanem a Pelbárt által átvett szöveghez hasonló korábbi, patrisztikus homíliákból származnak. Jacobus de Voragine például egy 6. századi, feltehetőleg afrikai eredetű, Szent Ágostonnak tulajdonított latin homíliából emel át egy részletet.⁴⁸ Míg a ferences Bernardino di Busti egy másik ferences szerző, Ubertino da Casale 1310-re datált Krisztus-életrajzának az *Angyali Üdvözlét* leíró részletét használja fel.⁴⁹ Ubertino maga azonban – mint ezt szövegének néhány kifejezése és jellemző fordulata elárulja – szintén homíliák, mégpedig éppen e két fent említett patrisztikus homília nyomán halad, melyek – mint ezt épp Ubertino és vele együtt számos más kései szöveg bizonyítja – nagy hatást gyakorolt a későbbi századok misztikus és homiletikus irodalmára egyaránt.⁵⁰

JACOBUS DE VORAGINE
PS.-AUGUSTINUS

Concionante Deo mirantur sedes, stupent throni... Pater vero... instat votis: Vade inquit Gabriel, et celeri raptu nostro fusu Olympo, etherias rumpe sedes atque antiquum per saecula Mariae virgini nostrae consilium refer. Haec incolit parva moenia Nazareth. (PLS IV, 1993.)

TEMESVÁRI PELBÁRT
PS.-JOHANNES CHRYSOSTOMUS

O archangele minister tremendi et arcani esto mysterii... Ad requirendum Adam qui erraverat meis commotus miserationibus, descendere propero... mysterium hoc cunctas virtutes coelestes latere cupio, quod tibi soli confido. Vade igitur ad Mariam virginem... primamque ipsi gaudii vocem enuntia. Tu illud Ave Maria etc. dicito. (PG 50, 792.)

BERNARDINO DI BUSTI
UBERTINO DA CASALE

Procedat ergo nostrae nuntius maestatis et roborat animam virginis. Vocetur ergo Gabriel qui est fortitudo Dei ad quem Pater: Audi, Gabriel... quae tibi imponuntur. Vides, inquit, illam virginem... Festina, accelera, progredere et curre cito, nuncia eidem nostrum beneplacitum, nuncia ei divinitatis consilium. (Arbor vitae crucifixae I. 7.)

⁴⁷ PG 50, 791–796. A homíliáról részletesen ld. TÓTH Péter, *Dramatikus homília arról, hogy miképpen küldte el Isten Gábrriel angyalát Máriához*, Katekhón, 4/1 (2007), 74–86.

⁴⁸ *Patrologiae Latinae Supplementum*, IV, 1993–1996. A homíliáról ld. *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi IA*, Turnhout, Brepols, 1990, 183 l. sz. A szöveg egyébként a középkori Magyarországon is jól ismert lehetett, jelenleg egy hazai provenienciájú kéz-

irat ismeretes, amelyben fennmaradt, Gyulafehérvár: Bibliotheca Batthyaneum: R. I. 106, ff. 34r–37v.

⁴⁹ Ubertino da Casale, *Arbor vitae crucifixae*, Venetiis, 1485, f. cviii. Ubertinóról és művéről, illetve annak datálásáról részletes tájékoztatást ad G.L. POTESTÀ, *Ubertino da Casale, Dictionnaire de la Spiritualité*, XVI (1994), 3–15.

⁵⁰ Az utóéletéről ld. a 46. jegyzetben idézettek.

Míndezek alapján tehát úgy tűnik, hogy az emlék magyar szövege mögött nem annyira az elveszett nagy-
legenda, sokkal inkább az egyházatyák homíliái, vagy
egy olyan szöveg állhat, amely ezeknek egyfajta gyűj-
teménye, mozaikja. Ugyanezt a benyomást erősíti egy
másik, az eddigieknél talán még szorosabb latin szö-
vegpárhuzam, amelyre nemrégiben sikerült rábukkan-
nom, s amely megoldást jelenthet arra a kérdésre, va-
jon kik is „szólának” a *Töredék* elején.

A TÖREDÉK

Úgy szólának: világnak kezdetüitől fugva rohjonk ez nem
lött vala, hury szűz leán fiot szülhessen, szűzségnek tükere
tisztn maradhassun, és nekünk hírünk benne ne lejessen.
Tudjuk, látjuk őt szűz leánnak, ki ülében tart csudálatos fiot:
fűriszte, musja, éteti, imleti, úgy, hury anya szilüttét. De ki
legyen neki atyja, ozut nem tudhotjuk. Ez oz Isten, mint őt
esmerjük, kit szeplő nem illethet, mert ha Isten ő nüm volna,
benne bínüt lelhetnéjnk. Amen.

⁵¹ Maximusról szinte alig tudni biztosat, kései életrajza szerint
Torinó szentéletű püspöke volt, neve alatt több száz latin nyelvű
homília maradt fenn, melyeknek eredete még mindig nem tisz-
tázott. Maximusról lásd: Hughes Oliphant OLD, *The Reading
and Preaching of the Scriptures in the Worship of the Christian Church. II:
The Patristic Age*. Grand Rapids–Michigan, Eerdmans, 1998,
340–344, ill. Boniface RAMSEY, *The Sermons of St. Maximus of
Turin*, New York, Newman, 1989, 1–11.

⁵² A homíliáról lásd: *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi
IB*, Turnhout: Brepols, 1990, num. 5791.

⁵³ „Mikor az Ellenség látta, hogy Isten Fia milyen csodák közepette jött világ-
ra, így gondolkodott, s szerintem csodálkozva így szólhatott: «Ki ez, aki
tudtom nélkül jött ebbe a világba. Látom, hogy asszonytól született, de nem
tudom, honnan fogant. Íme, itt áll anyja, de hogy ki az atya, azt nem
tudhatom. A születést látom, de nem tudom, ki született; s ami még nagyobb
ámulatomra van: a szülés szokatlan módja, hisz fia születése után, az anya

Egy ismeretlen latin párhuzam

Egy az 5. századra datált latin nyelvű nagybőjti
homíliában ugyanis, melyet a kéziratok nagyobb
része egy Maximus nevű torinói püspöknek tulaj-
donít,⁵¹ a következő, szintén párbeszédessé jellegű
részlettel találkozunk.⁵²

Az egyébként igen népszerű, a későbbiekben
gyakran felhasznált és idézett prédikáció⁵⁴ és a

MAXIMUS TAURINENSIS

Cum ergo videret **inimicus** Dei Filium tanta per miracula
procreatum, volvebat secum, ut arbitror, atque admirans dicebat:
Quis est iste qui, nesciente me, hunc ingressus est mundum?
Novi quidem quia de femina natus est, sed nescio unde
conceptus. **Astat ecce mater, sed patrem investigare non
possum.** Partum video, sed non agnosco nascentem: et quod
stupori meo accrescit, inconsueta lege pariendi, **etiam edito filio,
mater exsultat ut virgo.** ... **A saeculis nunquam mihi hoc
contigit, ut quisquam nasceretur homo, et humani vitii nihil
haberet.** Quae haec tam nova potensque generatio est? Inter
peccatores et impios natus, mortali etiam de matre progressus,
purgatior cunctis nascentibus et ipso mihi coelo purior apparet.
... Quid agam? quo me convertam? Fortiorem sentio; puto illum
in regno meo velle regnare, **ne forte Deus sit iste, quem nullum
potest maculare delictum. Sed si Deus esset quomodo
indignitates partus feminei sustineret?**⁵³

(Homilia in capite jejunii – PL 57, 305–306)

szűzként örvendezik. . . Világ kezdetétől fogva soba ilyen még nem történt
velem, hogy ember szülessék, s emberi bűn ne legyen benne. Micsoda új és
batalmas születés ez? Bűnösök és gonoszok között születik, balandó anyától
származik, s mégis tisztább, mint bármelyik újszülött, s ragyogóbb, mint
maga az égbolt. . . . Hová menjek? Merre forduljak? Érzem, hogy erősebb
nálam, s azt hiszem, országomban kíván uralkodni, ne hogy végül maga
Isten legyen, akit a bűn semmilyen szeplője nem érinthet. De ha Isten volna,
hogyan viselhetné el a méltatlan asszonyi szülést. . . .”

⁵⁴ A szöveget már a 12. században egy újabb homiletikus keret-
be foglalja egy Márton nevű francia püspök (PL 208, 703D-
704A), s a 14. században újra felbukkan egy érdekes dramati-
kus jellegű teológiai traktátusban, Nicolaus de Spina *Legationes
prophetarum ad Deum* című művében, vö. Carmen Cardelle DE
HARTMANN, *Lateinische Dialoge 1200–1400: Literaturhistorische Studie
und Repertorium*, Leiden/Boston, Brill, 2007, 692–694.

magyar szöveg közti párhuzam már első pillantásra is feltűnő. Nemcsak azért, mert mind a *világnak kezdetüitől fugva rajtunk ilyen nem lött vala*, mind a *ki légyen néki atyja, ozut nem tudbotjuk* latin eredetijét, és a megszületett gyermek isteni természetének felismerését megtaláljuk benne, hanem elsősorban egy látzólag talán apróságnak tűnő részlet miatt. A *Szalagok* hátlapjának alján ugyanis – amely a magyar szöveg alatt található viszonylag terjedelmes margó, illetve az ott látható latin jegyzetek miatt egyértelműen a *Szalagok* verzóján olvasható szöveg végének tűnik – az utolsó mondat a következőképp hangzik: *qui mia ürdügök szürmyüüének*. Ez a befejezés Maximus prédikációjának fényében különösen figyelemre méltó, hiszen a homíliában beszélő személy – mint láttuk – nem más, mint az „*inimicus*”, azaz az Ősellenség, tehát maga a Sátán. Ennek és a latin homília és a *Töredék* szövege között megfigyelt számos párhuzam alapján tehát azt kell feltételeznünk, hogy az *ügy szólánok* alanya ugyancsak a Sátán, illetve – a többes szám miatt – inkább a démonai, tehát a *Szalagok* végén olvasható *ürdügök* lehetnek.

Ezt bizonyítja az is, hogy a *Töredék* első mondatában szereplő *ügy szólánok* alanyai *világ kezdetüitől fugva* képesek áttekinteni az eseményeket, s ismerik a teljes világtörténelmet. Ráadásul egyetlen pillantással felismerik a gyermek büntelenségét, s azt állítják, ha valaha történt volna ilyesféle csoda, abban nekik *hírök*

kellott volna legyen. Ezért is ismerik fel mindjárt, hogy ő az Isten, *kit szeplő nem illethet*, s éppen ezért – mintegy félelemből – kiáltanak fel, hogy eddig *rojtunk ilyen nem lött vala*.⁵⁵ Ilyesféle látásra, a világtörténelem teljes áttekintésére azonban az ember nem képes. A *Töredék* magyar szövegének alanya tehát valószínűleg nem emberi lény, nem a Szilády által feltételezett, az apokrifekből ismert bábaasszony, aki többnyire egyes számban kiált fel,⁵⁶ hanem maga a Sátán, illetve – a *Szalagok* utolsó mondatának tanulsága szerint – szolgálai, az *ürdügök*, akik feltehetőleg ezekkel, a homíliából kölcsönzött szavakkal *szürmyüüének* a Megváltó születésének láttán.

A Szalagok és a Töredék kapcsolata

A Maximus homíliája és a magyar szöveg közt imént felfedezett kapcsolat legfontosabb tanulsága tehát, amellett, hogy újabb bizonyítékot találtunk arra, hogy a magyar szöveg mögött homíliák, vagy legalábbis egy homiletikus szövegekből építkező forrás húzódik meg, a két emlék, a *Szalagok* és a *Töredék* esetleges összetartozásának lehetősége. Amennyiben ugyanis az *ügy szólánok* alanya tényleg a *Szalagok* végén szereplő *ürdügök*, a *Szalagok* és a *Töredék* szövegének egységes narratívát kell alkotnia, s ez alapján azt kell feltételeznünk, hogy a *Szalagok* és a *Töredék*

⁵⁵ Éppen ez, az ördögöknek a Megváltó születése miatti félelem szolgálta magyarázatot arra az A. Molnár Ferenc által felvetett kérdésre, hogy „miért kellene azt az alapvető egyházi tanítást, dogmatikai evidenciát külön közölni, hogy az Isten nem illetheti erkölcsi fogyatékoság” (A. MOLNÁR 2005, 128). Egy ilyen jellegű közlés csakis akkor értelmezhető, ha nem az „egyház tanítását”, hanem – épp ellenkezőleg – az Ellenség önkéntelen, szinte rádöbbenésszerű felismerését festi le.

⁵⁶ Az apokrif történetben szereplő két bába, Zelomi és Szalómé

közül ugyanis a Mária istenanyaságát hittel csodáló Zelomi kiált fel hasonló szavakkal, míg a másik, Szalómé, hitetlenül fogadja a hírt, s maga is meg kíván bizonyosodni Zelomi szavainak igazságáról, s ezért – büntetésből – Mária szüzességét vizsgáló keze elszárad, ám a gyermek meggyógyítja, s csak ezután hirdeti majd a „nagy dolgokat”. (Vö. *Pseudo-Máté*, 1996, 58). Ebben az esetben tehát a többes szám nemigen lenne logikus, hisz az egyik bába hisz, a másik pedig nem.

valaha fizikailag is összetartozhatott egymással. Ezt a lehetőséget tudomásom szerint mindeddig még senki sem vetette fel a magyar kutatás történetében, a szakirodalom ugyanis a három szövegegységet, a *Szalagok* elő- és hátlapját, illetve a *Töredék* szövegét hagyományosan három különálló szöveggént értelmezi.⁵⁷ E hármás felosztást Szilády óta általában azzal szokták megindokolni, hogy a szövegben a *Szalagok* előlapjának végén és a *Töredék* végén is egy-egy *Amen*-t találunk, s ez a kutatók szerint a szöveg végét, lezárását jelenti, s a két *amen* alapján legalább három többé-kevésbé különálló szöveggel számolnak. Az *amen* szövegzáró szerepe azonban egyáltalán nem tekinthető biztosnak, magam is találtam olyan német epikus szövegeket, amelyekben a szöveg közepén, az egyes versszakok végén is előfordulnak ilyen beiktatott *amen*-ek, jóllehet mindvégig ugyanarról a szövegről van szó.⁵⁸ E hármás tagolást azonban annak ellenére, hogy akadtak, akik az *ameneket* nem a szöveg részeként, csupán későbbi, utólagos betoldásokként értelmezték, a kutatás azóta sem kérdőjelezte meg. Ennek hátterében valószínűleg az az egyszerű tény állhat, hogy a *Töredékről* általában egy rossz minőségű, ám ami ennél is fontosabb, csonka fotó kering közkézen, amelyen nem látszik a szöveget őrző pergamenlap egésze, s így hiányzik róla a *Töredék* bal oldali csíkja az azon látható, feltehetőleg a magyar szövegből szár-

mazó betűtöredékekkel. E töredékek vizsgálata – mint arra már fentebb is utaltunk – azért is különösen fontos lenne, mert ha megvizsgáljuk a *Szalagok* szövegét, azt látjuk, hogy az azok előlapján található magyar szövegnek épp az eleje, míg a verzón található szövegrésznek épp a vége hiányos. Így ezek alapján arra gondolhatnánk, hogy a *Szalagok* előlapjának hiányai talán kiegészíthetők lennének a *Töredék* bal csíkjának előlapjával, míg a hátlap sorainak vége a csík belső felének töredékeivel illhet össze, azaz újabb bizonyítékot nyerhetnénk arra a tartalmi szempontok alapján az előbb már felvetett lehetőségre, miszerint a *Szalagok* és a *Töredék* valaha egységes egészet, egy duplafóliót képezhetett. Ugyanezt látszik megerősíteni az a néhány, szinte alig látható latin nyelvű jegyzet is, amely a *Szalagok* hátlapjának alsó margóján látható, s amelynek írása rokonságot mutat a *Töredék* magyar szövege után következő latin prédikációvázlat írásával,⁵⁹ s témáját tekintve is kapcsolatban áll vele.⁶⁰ Mindezek azonban csupán feltevések, s egyelőre csak a tartalmi összefüggés, az *ürdügök* és az *ügy szólánok* alanyának azonossága tűnik bizonyíthatónak. A *Szalagok* és a *Töredék* fizikai összetartozásának kétséget kizáró bizonyításához a *Szalagok* egy méretarányos képét össze kellene vetni a *Töredék* oldalsó csíkján látható betűtöredékekkel, s a *Töredék* alatt olvasható prédikációvázlatot részletesen össze kellene vetni forrásaival.

⁵⁷ Így pl. Jakubovich (*Ó-magyar olvasókönyv*, 179: „a magyar szöveget három elmékedésre vagy legendatöredékre kell tagolnunk”) vagy MOLNÁR-SIMON 1977, 53. stb.

⁵⁸ Vö. pl. egy 12. századi verses Krisztus-életrajzban Franz PFEIFFER, *Leben Christi*, Zeitschrift für deutsches Altertum, 5 (1846), 17–32: 24. 232. sor.

⁵⁹ A kevés latin szövegből csupán az „*angelorum est*” szókapcsolat olvasható valamelyest tisztán, ám az ebben található, az „*est*”-írására használt, pont, vonás és vessző alkalmazásával alkotott

rövidítés ugyanaz, mint a *Töredék* alatti latin prédikáció által használt megoldás.

⁶⁰ A prédikáció, Jean de La Rochelle Mihály-napi prédikációja ugyanis – mint láttuk – épp az angyalokról, azok feladatairól, küldetéséről beszél, a *Szalagok* alján pedig szintén az angyalokról van szó. Ezért elképzelhetőnek tartom, hogy a prédikációt író kéz – hely hiányában – a beszédvázlat utolsó sorait a szemben levő, baloldali lap aljára írta át, hogy e néhány szó miatt ne kelljen új oldalt kezdenie. Ez a feltevés a prédikáció szövegének elemzésével könnyen igazolható lesz majd.

Egy új szempont: a Königsbergi Töredék őrzőkódexe

Addig is azonban, amíg mindegyik lehetőség nyílik, érdemes tovább folytatni a vizsgálódást. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára ugyanis egy olyan fondot őriz, amelynek segítségével újabb eredményekre juthatunk. Nemrégiben ugyanis Jakubovich Emil hagyatékában sikerült rábukkanni Jakubovichnak a *Töredékről* és teljes kontextusáról készített dokumentációjára, amelyet 1930-ban Berlinben állított össze, amikor a kódexet oda kérte Königsbergből. A dokumentációban a *Töredék* és a *Szalagok* a kutatás által egyébként jól ismert fényképei mellett⁶¹ megtalálható egy a magyar kutatás által eddig még egyáltalán nem vizsgált anyagrész is: mintegy harminc, a *Töredék* őrzőkódexéről, a Königsbergi Egyetemi Könyvtár 1194. számú kódexéről készített fénykép.⁶²

A Jakubovich-hagyatékban fennmaradt, meglepően jó minőségű negatívok, illetve Jakubovich jegyzetei⁶³ és a 19. századi königsbergi könyvtárigazgatók levelei⁶⁴ alapján már viszonylagos biztonsággal vállalkozhatunk az őrzőkódex vizsgálatára, leírására, valamint a kódex és a *Töredék* kapcsolatának felderítésére. A KTSz őrzőkódexe eredetileg egy két tagból álló, negyedret (195 × 145 mm) pergamen-kolligátum volt, amelyhez a 15. században egy harmadik tagot fűztek, mely már papírlapokból állt (f. 98r–107v).⁶⁵ A kötet teljes terjedelme így 108 levél volt. A kolligátum első tagja teljesen (f. 2r–43r), míg a második nagyjából (f. 44–97) a 13. század végéről való, s gótikus könyvírással írták, mely időn-

ként az itáliai kéziratokban használt gothico-rotunda betűformákra emlékeztet. Különösen szembeűnő ez a második rész legvégén (f. 90r–97v) található részben. Az első kolligátum (f. 2r–43r) teljes egészében egyetlen kéz műve, míg a második részben több kéz írásával találkozunk. Ez utóbbi első felében a 44–88. levélig terjedő részben egy finom, ugyancsak a rotundára emlékeztető írást látunk, melyben számos kisebb, vörössel díszített kék, illetve kékkel díszített vörös iniciálét találunk, a címet, paragrafusokat pedig vörössel emelték ki. Ebben a részben több művészien kivitelezett figurális iniciálé is található, különösen szép a 45r. levélen látható S iniciálé, amely a gyermekét ölében tartó Szűz Máriát és egy térdeplő szerzetest ábrázol. A második kolligátum végén, a 88v–89v. lapokon egy kurzív, valószínűleg valamivel későbbi gótikus írás jelenik meg, míg a 90–97v. oldalakon egy határozottan a rotunda jellegzetességeit mutató, feltehetőleg a 13–14. század fordulójáról vagy a 14. század legelejéről származó negyedik kéz írásával találkozunk.

A kódex második kolligátuma eredetileg az utólag 108-asként számozott levéllel zárulhatott, amely a 97. levéllel alkotott egy duplafóliót, ám e két lap közé valamikor a 14–15. század fordulóján egy 10 lapból álló papírfüzetet (f. 98–107) kötötték hozzá, melyen 15. századi szabályos gótikus könyvírással írott prédikáció, s a végén (f. 107v) rövid latin nyelvű tollpróbák és néhány apróbetűs német nyelvű bejegyzés olvasható,⁶⁶ amelyeket már bizonyosan a bekötés után írtak, mert egy részük átmegy a kódexnek, a bekötött füzet melletti utolsó, eredeti lapjának (108r) tetejére is.

⁶¹ Itt található például a *Töredék* egyetlen teljes fényképe, amelyen tisztán látszanak a bal oldali csíkon látható betűmaradványok is. Vö. MTAK Kézirattár: Ms. 4822/14–24. Erre az anyagra Benkő is sokszor hivatkozik, vö. BENKŐ 1980, 39.

⁶² MTAK Kézirattár, Ms. 4822/230.

⁶³ Jakubovichnak a kódexről készített jegyzeteit ld. MTAK Kéz-

irattár, Ms. 4820/323.

⁶⁴ Zacher és Schwenke leveleit ld. *Akadémiai Értesítő*, 22 (1911), 460–463 (Zacher); *Akadémiai Értesítő*, 4 (1894), 402–403.

⁶⁵ Míderről Schwenke részletesen beszámol, vö. *Akadémiai Értesítő*, 4 (1894), 402.

⁶⁶ Pl. „mit feuntschaft” vagy „...gruss” stb.

A kódex tartalma a kötet fizikai állapotánál jóval egyszerűbb és átláthatóbb. A két fő rész, az első és második kolligátum ugyanis ugyanazon szerző, a domonkos rendi Beauvais-i Vince (Vincentius Bellovacensis, † 1264), a középkor legnépszerűbb enciklopédiájának, a *Nagy Tükör* (*Speculum Maius*) szerzőjének három kisebb művét tartalmazza. Az első rész (f. 2–43) a vitatott szerzőségű *A bűnbánatról* (*De poenitentia liber seu tractatus*) című munkát,⁶⁷ annak rövidebb, 15 fejezetre osztott, ún. „lombardiai” verziójában,⁶⁸ míg a második Vince további két, a kéziratokban szinte mindig egymás mellett szereplő művét, *Szűz Mária könyvét* (f. 44r–82v) és *János Evangélista könyvét* (f. 82v–88v) őrzi.⁶⁹ Mindkét mű az egyházatyák, műveiből, főleg különböző prédikációkból vett idézetek segítségével beszél el Mária és János életét, csodáit, s az egyház velük kapcsolatos legfontosabb tanításait. Ezeket kisebb fejezetekbe rendezi, s Mária, illetve János életének eseményei szerint haladva közli, a margóra pedig többnyire kiírja az éppen idézett mű szerzőjének nevét, s a mű címét. A két munka ilyenformán egy szinte teljes életrajzot ad ki, és a középkor folyamán igen népszerű lett, s a 15. században még nyomtatásban is megjelent.⁷⁰

Ezután (f. 88v–89v) a jelenleg ismert fényképek alapján, melyek csak a mű legvégét mutatják,

egy egyelőre meghatározhatatlan rövid teológiai munka következik, majd néhány Máriával kapcsolatos csoda leírása (f. 90r–97v) olvasható 13–14. századi rotunda jellegű írással. Sajnos a fennmaradt fényképek csupán a csodák elejét és végét mutatják, ezek alapján azonban annyit azért sikerült megállapítanom, hogy a most látható történetek nagy része egy másik domonkos szerző, Bartolomeo di Trento († 1255) *Mária csodáinak könyve* (*Liber Miraculorum Beatae Mariae Virginis*) című művéből származik, mely egyelőre csupán egy 13. századi nápolyi és egy 14. századi bolognai kéziratból ismeretes.⁷¹ A 108. lapon, amely a 97. lappal együttesen képez egy duplafóliót egy gótikus félkurzív (*cursiva antiquior*) írást használó kéz által lejegyzett, egy 13. századi beszédgyűjteményből ismert vízkereszti beszéd áll,⁷² ennek verzióján pedig ugyanez a kéz – egyszer vastagabb, egyszer vékonyabb vonalvezetéssel – néhány rövid prédikációvázlatot jegyzett le. Ezek közül egyelőre csupán az első darabot sikerült azonosítani: párhuzamai 14–15. század fordulójáról származó, délnémet eredetű kódexekben bukkannak fel,⁷³ a másik (vagy másik kettő?) eredete egyelőre bizonytalan.⁷⁴ Ugyanezen lap legaljára egy újabb, vélhetően későbbi kéz a következő rövid megjegyzést írta: „Az Úr nevében. Amen. Az ő születésének

⁶⁷ KAEPPELI, IV, 4008. sz.

⁶⁸ A kódexben található előszó, illetve az azután található fejezetbeosztás (f. 2r) teljes egészében megegyezik a mű „lombardiai recenzió” néven ismert, feltehetőleg 1264 körül Észak-Itáliában keletkezett, rövidített és némiképp átszerkesztett formájának előszavával és fejezetrendszerével. A szöveg kiadását lásd: Jacques QUÉTIF, Jacques ECHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, I, Paris, 1719, 239. A műről és a „lombard” recenziójáról lásd részletesen: Gustav MEYER, Max BURCKHARDT, *Die mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Basel. Beschreibendes Verzeichnis. Abteilung B: Theologische Pergamenthandschriften*, II, Basel, Verlag der Universitätsbibliothek, 1966, 16–18.

⁶⁹ Vö. KAEPPELI, IV, 4001. és 4002. sz.

⁷⁰ Vincentius Bellovacensis, *Opuscula*, Basel, Johann Amerbach, 1481.

⁷¹ A kódex 90r lapján olvasható első történet a *Legenda Aureából* (Theodor Graesse, *Legenda Aurea*, cap. 119(114).), a negyedik már Bartolomeo di Trento művéből (§8), az ötödik szintén in-

nét (§10), míg a szöveg végén látható rész (f. 97v) utolsó előtti (§ 208) és utolsó (§ 210) elbeszélése szintén tőle való. A műről ld. KAEPPELI, I, 472. sz.; ill. KAEPPELI, IV, 47. sz. A műről részletesen lásd: I. PALTRINIERI, G. SANGALLI, *Un' opera finora sconosciuta: il „Liber miraculorum B.M.V.” di fra Bartolomeo Tridentino*, Salesianum, 12(1950), 372–397; ill. Antoine DONDAINE, *Barthélémy de Trente OP*, Archivum Fratrum Praedicatorum, 45(1975), 79–105, ahol a 208-as számú elbeszélés szövege ki is van adva (p. 100), s az – néhány apró változtatástól eltekintve – szó szerint megegyezik a kódexben található történettel.

⁷² SCHNEYER 7, 650 Nr. 10.

⁷³ Pl. Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Cod. 172, f. 37ra; Bad Windsheim, Stadtbibliothek, Cod. 83, f. 167ra, ill. ugyanitt Cod. 72, f. 46vb.

⁷⁴ Igen érdekes, hogy a szöveg végén a hívekre leselkedő veszedelmek példája gyanánt a tatárok vannak említve. F. 108v: „Sobrii estote – silicet obsessi a Tartaris vel ab inimicis fortissimis circumdati”.

1392. évében a 15. indikcióban, IX. Bonifác pápa főpapságának harmadik évében Április hónap [??] napján Boroszlóban voltam Péter de Boleslavia, az ügyek vicekancellárjának... házában⁷⁵ A kódex tehát ebben az évben már Lengyelországban volt, az egyébként elég jól ismert boroszlói kancellár, bunzlai Péter házában.⁷⁶

Mindezek alapján tehát a kódex eredeti formájában egy itáliai eredetű domonkos kódexnek tűnik, legalábbis erre utal a kódexben használt írás rotunda-szerű alakja, az alapvetően itáliai kéziratokból ismert Bartolomeo di Trento-féle Mária-csoodák feltűnése, illetve Vince bűnbánatról szóló művének, az észak-itáliai kéziratokban megfigyelt rövidített, ún. „lombard” recenziójának jelenléte.

A kötethez később hozzákötött papírleveleken található 15. században írott szöveg (f. 98r–106r) azonban már egészen más környezetbe vezet. Az utólag befűzött füzetben ugyanis már egy ferences szerző, Franciscus de Mayronis († 1328) Szent János evangélistáról mondott beszédét sikerült azonosítani.⁷⁷ A füzet utolsó (f. 107) levelének hátlapján pedig a Szent János-beszédet lejegyző 15. századi kéztől származó rövid memóriaversek⁷⁸, illetve egy Nagy Szent Gergely-idézet, s néhány német nyelvű bejegyzés található, valamint egy rövid megjegyzés,

miszerint a kötet a Königsberg közelében fekvő, 1350-ben alapított wehlai ferences monostor birtokába került.⁷⁹ Eszerint tehát a feltehetőleg Észak-Itáliából származó domonkos kódex valamilyen úton Északra, egy a Német Lovagrend fennhatósága alá tartozó, immár ferences, kolostorba került.

A kódex utolsó lapjának írása

A kódexben a kolligátumokat író főbb kezek, illetve a 15. századi papírfüzet lapjain található későbbi kézírás mellett egy másik nagyon jellemző kéz nyoma is megfigyelhető. Ez a kéz írta le a kódex utolsó lapjának rektóján és verzóján található szentbeszéd-mintákat. Írása elég jellegzetes, mert pontosan felmutatja azokat a jellegzetességeket, amelyeket a paelográfia az ún. korai gótikus kurzív írással (*cursiva antiquior*) kapcsolatban megfigyelt.⁸⁰ Ebben ugyanis – éppúgy, mint a 108. levélen található kézírásban – nagyon jellemző módon az ún. kétszintes **a** jelenik meg, de mellette, ám jóval ritkábban, feltűnik az a később elterjedt, egyszerű kurzív formája is. Különösen jellemző a minuszkula és a kurzív, gyakran közepén átlósan behúzott szárú **d** váltakozása, vala-

⁷⁵ „In nomine Domini, Amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo CCC [LXXXII], indictione 15a, pontificatus Bonifacii pape noni, anno 3o, die [...] mensis Aprilis fui Wratislavia in habitaculo honorabili viri Petri de Boleslavia vicecancellarii, causarum et audientiarum commissarii eiusdem [...]”. Ezúton köszönöm meg C. Tóth Norbertnek a bejegyzés kiolvasásában nyújtott segítségét.

⁷⁶ Bunzlai Péter személyéről a későbbiekben még lesz szó.

⁷⁷ A beszéd fotókon látható első része – némi átszövegeztéstől eltekintve – pontosan megfelel a kiadott változatban szereplő szövegnek, vö. Franciscus de Mayronis, *Sermones de laudibus sanctorum*, Basel, Pforcen, 1498, f. xxix.

⁷⁸ Hans WALTHER, *Initia carminum ac versuum mediæ ævi posterioris Latinorum: Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge*, Göttingen, 1959, 14298. sz.

⁷⁹ F. 97v: „Liber iste datus est fratribus minoribus antiqui conventus Wéloviensis”.

Wehlau ma Oroszországban található, neve Znamenszk, ferences kolostoráról és annak könyvtáráról ld. Franz HIPLER, *Analecta Warmiensia. Studien zur Geschichte der Ermländischen Archive und Bibliotheken*, Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 5 (1874), 316–488: 396, ill. Ernst KUHNERT, *Geschichte der Staats- und Universitäts-Bibliothek zu Königsberg von ihrer Begründung bis zum Jahre 1810*, Leipzig, 1926, 12. A kolostorra vonatkozó szakirodalomért Ralf Pässlernek tartozom köszönettel.

⁸⁰ Az írásról és jellegzetességeiről ld. Karin SCHNEIDER, *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten: eine Einführung*, Tübingen, Niemeyer, 1999, 59–62, és DEROLEZ 2003, 133–141, ill. Malcolm B. PARKES, *English Cursive Book Hands 1200–1500*, Oxford, University Press, 1969. Itt szeretném megköszönni Madas Editnek a szövegek paleográfiai elemzésében nyújtott szíves segítségét.

mint a szóvégi kerek **s** egy különleges, fentről kezdődő formája, a nyolcas alakú **g** stb. További jellegzetessége még ennek az írásnak, hogy az **m** hangot a szokványos nazális rövidítés mellett, nagyon gyakran kiírja a szó fölé, illetve hogy a **b**, **l** és **h** betűk felső szárát – amennyiben nem hurkolja – bal oldalon kis, zászlószerű vonással indítja. Mindezen jellegzetességek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kódex utolsó levelének elő- és hátlapján látható szövegek egyazon kéztől származnak.

A Königsbergi Töredék és az őrzőkódex kapcsolata

Ha azonban ezt az írást összevetjük a *Töredék* hátlapján található, két oszlopba írott latin prédikáció írásával, abban pontosan ugyanezeket a jellegzetességeket ismerhetjük fel. Sőt, ha tovább vizsgálódunk, azt látjuk, hogy a *Töredék* magyar szövege alatt kezdődő latin prédikációvázlat írása szintén ezeket a jellegzetességeket mutatja, s benne – éppúgy, mint a hátoldalon található latin szövegben – felfedezhetők a fent leírt, az ún. korai gótikus kurzív írással kapcsolatban megfigyelt sajátosságok. Úgy tűnik tehát, hogy a kódex utolsó lapjának beszédmintáit, illetve a *Töredék* elő- és hátlapján található latin szövegeket ugyanaz a korai gótikus kurzív írást használó kéz írta. E kéz írása azonban, e két helyen kívül, azaz a *Töredék* és a kódex utolsó lapja mellett másutt is megjelenik a kódexben, mégpedig annak különböző helyein, amint egy jellegzetes, két pontból és egy vonásból álló megjegyzés-jel kíséretében a főszöveget, elsősorban Beauvais-i Vince Mária-traktátusát, jegyzeteli és kommentálja. Igaz ugyan, hogy egyszer vastagabb (pl. 45v, 53r), másszor vékonyabb tollat használ (így például a gyakori *No Bn* /Nota bene/ megjegyzés írásakor),

ám véleményem szerint minden esetben ugyanazon, a kódex végén és a *Töredék*en terjedelmesebb latin szövegeket is lejegyző kéz írásáról van szó. Különösen jól látható mindez a 21v lapon, ahol ugyanezen kéz az alsó margón egy viszonylag hosszabb, az imádsággal kapcsolatos megjegyzést ír Vince bűnbánati traktátusához, s betűi itt is a fent megfigyelt sajátosságokat mutatják.

A latin és a magyar szöveg írásképe

Jakubovich, akinek – mint láttuk – lehetősége nyílt arra, hogy az emlékeket eredetiben is tanulmányozhassa, már 1929-ben kifejtette, hogy szerinte a *Töredék* előlapján látható magyar és latin szövegeket egyazon kéz írta,⁸¹ részletes vizsgálatukra és a kódex többi írásával való összevetésükre azonban nem vállalkozott. Ha azonban egy kicsit alaposabban vetjük össze a két kéz, a magyar és latin szöveg írójának kézírását, Jakubovich felvetése egyre bizonyosabbnak tűnik. A legjellemzőbb hasonlóság talán a kis, kurzív **d** betűk befelé, a betű hasa felé húzott rövid, vastag szára, amely a *Töredék*en, a *Szalagokon* és a latin szövegekben egyaránt feltűnik.⁸² Ráadásul – éppen úgy, mint ott – itt is váltakozik a betű minuszcula formájával. Ugyanígy találkozunk a jellegzetes kétszintes **a**-val és a nyolcas alakú **g**-vel is, s feltűnik a jellegzetes kerek szóvégi **s** is (*cbudaltus*), sőt a *Szalagok* előlapján – egészen furcsa módon – még egy szó (*scuz*) kezdetén is előkerül.

⁸¹ *Ó-magyar olvasókönyv*, 175: „A levél többi részét kitöltő latin theologiai szöveg – úgy látszik – ugyanazon kéznek kissé kurzívabb, apróbetűs írása.”

⁸² Ezen betű legszebb példáját talán a *Töredék* „*cbudaltus*” szavának közepén láthatjuk. Derolez szerint egyébként ez a típusú **d** a *cursiva antiquior* egyik legalapvetőbb ismertetőjele, vö. DEROLEZ 2003, 135.

Különösen árulkodók e tekintetben a szerencsére viszonylag gyakran előkerülő nagybetűk. A *Szalagok* hátlapján olvasható *Bezzugseget* nagy kezdőbetűje ugyanis feltűnő hasonlóságot mutat a *Töredék* hátlapján olvasható *Bernardus*, illetve a kódexben található egyik lapszéli megjegyzés *Benedicta* (f. 50r) első betűjével. Ugyanilyen hasonlóságot fedezhetünk fel a József névnek a *Szalagok*on és a kódex lapjain (47v; 60v) történő előfordulásai között, mind a szó helyesírása (latinul és magyarul egyaránt *Iosep*), mind írásképe tekintetében. De hasonló a *Gabriel* név alakja (ld. *Szalagok* előlapján, ill. f. 48v), illetve maga a nagy **G** (f. 21v alsó jegyzetében, ill. a f. 108r alján), valamint a nagy **T** („*Tudyuc*”, ill. f. 108r eleje, 108v közepe) írása is. Különösen érdekes a *Maria* név egy jellegzetes, egy kis **m** és egy fölé írott ferde szárú, minuszkula-jellegű **a** formájában történő rövidítése, amely a kódex lapjaira írt széljegyzetekben (f. 67r; 71v) és a *Töredék* bal oldali csíkjának betűtöredékei között egyaránt előfordul.⁸³

A Königsbergi Töredék provenienciája

A magyar nyelvű szövegeket tehát ugyanaz a korai gótikus kurzív írást használó kéz írhatta, amely a kódex végére latin prédikációvázlatokat, egyes lapjainak margójára pedig latin nyelvű megjegyzése-

ket írt. A különbség csupán annyi, hogy a magyar szöveg lejegyzéséhez egy nagyobb betűs, tagoltabb, a latinhoz pedig egy apróbetűs, kurzívabb, a betűket jobban kötő írásmódot használt, ám az írás jellege ettől eltekintve alapvetően mindkét szövegben megegyezik.⁸⁴ A két írás azonosságából viszont az következik, hogy a magyar szöveget tartalmazó lapoknak is benne kellett lenniük az őrzőkódexben, hiszen csakis így magyarázható, hogy a gerincbe ragasztott csíkokon, az előzéken és a kódex utolsó lapjain, illetve főszövegének margóin ugyanaz az írás látszik. A KTSz tehát – szemben az eddig uralkodó állásponttal – nem egy másik, esetleg teljesen magyar nyelvű kódexből kitépve került az őrzőkódexbe,⁸⁵ hanem már előzőleg is része volt annak, s feltehetőleg a kódex lapjai közül emelheték ki, hogy azután annak átkötésére használják fel.

A magyar szöveget tartalmazó lapok eredeti helye pedig feltehetőleg az ugyanezzel az írással írott oldalak (f. 108r–v) mellett, tehát a kötet végén, az utolsó ívfüzetben lehetett. Ez a talán csak két vagy három duplalapból álló füzet ugyanis, mint a kódex utolsó egysége eredetileg talán üres lehetett, s erre az üres helyre írhatott be azután a kódexet végigjegyzető kéz néhány számára fontosnak tűnő latin prédikációmintát és egy magyar nyelvű szöveget.

A *Töredék* és a *Szalagok* tehát – amint arról korábban már többször is szó esett – valaha egy fizikai egységet, egy duplalapot képezhettek, amely a kézirat utolsó

⁸³ A kis töredék olvasata feltehetőleg [scu]z Ma[ria] (a szűz u-jának jobb szára látszik csak, ám kötése hasonló a *Töredéken* látható *scuz* szó kötéséhez), melyet a sorok fölé írva látunk, éppen úgy, mint a *Töredéken* megfigyelhető későbbi, apróbetűs betoldásokat.

⁸⁴ B. Lőrinczy Éva szerint a *Szalagok* elő- és hátlapjának, illetve a *Töredék* magyar szövegének írása különböző kezeketől való (B. LŐRINCZY 1953, 7), ám e véleményét paleográfiai érvekkel nem támasztja alá.

⁸⁵ Ezt a véleményt a kutatás történetében először Schwenke vetette papírra, aki szerint a *Töredék* és a kódex pergamenjének minősége annyira eltér egymástól, hogy szerinte a nyelvemlék

semmiképp sem lehetett része a kódexnek (*Akadémiai Értesítő*, 4, /1894/, 401). Az íróanyagok különbözősége azonban nem zárja ki az összetartozást, egy kódexen belül ugyanis a füzetek anyagában akár komoly eltérések is lehetnek. Az őrzőkódex első és második kolligátuma anyagának különbözőségét már Jakubovich is megfigyelte, mégsem jutott eszébe sem neki, sem másnak, hogy ezek egészen korai összetartozását megkérdőjelezze. Az hogy egy kötetben belül végig ugyanolyan minőségű pergamen forduljon elő, szerintem kifejezetten ritka, s csak az olyan luxus kivitelű kódexekben fordul elő, mint amilyenek például Mátyás korvinái.

ívfüzetének legfelső lapja lehetett. Ha ugyanis az *ügy szőlánok* kezdetű *Töredék* közvetlenül folytatja a *Szalagokon szárnyúló ürdüigök* szövegét, nem valószínű, hogy köztük további duplapapok lehettek. Később azután ezt a kódex utolsó füzetének legtetején elhelyezkedő, s így könnyen kitéphető lapot – feltehetően a rajta látható érthetetlen magyar szöveg miatt – eltávolították és ennek helyére – mintegy pótlásul – kötötték be a 10 lapból álló papírfüzetet. A kódex átkötése valamikor a 15. század első felében, feltehetőleg már a wehlai ferences kolostorban történt, hisz a papírfüzet 15. századi – mint láttuk – már ferences eredetű szövegeit valószínűleg már a bekötés után írhatták, ezek egy része ugyanis átér a kódex utolsó, még eredeti lapjának tetejére, s az utólag bekötött füzet utolsó lapján már ott olvasható a wehlai kolostor tulajdonosi bejegyzése.

A kiszakított duplafóliót azután a könyvkötő kissé ferdén kettévágta (így maradtak meg a *Töredék* bal oldalán található betűtöredékek), s azt a felét, amelynek mindkét oldalán magyar szöveg volt, vékony szalagokra szelte és a kötet gerincére a bordák közé ragasztotta. A másikat pedig, amelyet vélhetően a ráírt latin szövegek mentettek meg a teljes pusztulástól, előzékként kötötte be a könyvbe oly módon, hogy a magyar szöveg a kevésbé védett

külső oldalra kerüljön. Ezután a ferdén elvágott, magyar betűtörmelékeket tartalmazó csíkot pedig visszahajtotta és a kódex 12–13. lapja közé fűzte, s így rögzítette a lapot a könyvtestben.

A *Königsbergi Töredék* tehát – más korai szövegemlékeinkhez hasonlóan – vendégszöveg lehetett, melyet egy feltehetőleg itáliai eredetű, a 14. században Magyarországon használt domonkos kódex utolsó, üresen maradt leveleire, különböző kivonatos prédikációvázlatok közé írt be az ismeretlen magyar scriptor.⁸⁶ Mindez a szövegek írása alapján valamikor az 1350 és 1392,⁸⁷ a kódex utolsó lapjára írt bejegyzés dátuma által határolt időszakban történt, hiszen az 1392-es bejegyzést már egyértelműen a magyar kéz által lejegyzett szövegek után, azok végére írták be. A kódex tulajdonosa ezután az akkoriban Boroszló városának helyettes kancellári tisztjét betöltő Bunzlai Péter (Petrus de Boleslavia) környezetében tűnik fel,⁸⁸ aki valamikor 1394 körül Vitold litván nagyherceg szolgálatába állt, s 1406-ig annak kancelláriáját vezette.⁸⁹ Talán az ő és környezete⁹⁰ Litvániába költözése révén kerülhetett a kódex Boroszlóból a Lengyelország és Litvánia határán fekvő, a Német Lovagrend fennhatósága alatt álló Wehlau kolostorába, ahol azután a 15. század elején szétvágták és újrakötötték.

⁸⁶ Az utolsó üres leveleknek a népnyelvi szövegek hagyományozásában betöltött funkciójára a szakirodalomban először Vízkelety András hívta fel a figyelmet, vö. András VÍZKELETY, *Zur Typologie der Überlieferung der Marienklagen und Passionslieder im Mittelalter*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 36 (1990) 439–443.

⁸⁷ A korai gótikus kurzív megjelenését a paleográfusok egyöntetűen a 14. század második negyedére teszik, s az írás használata a 15. század elejétől már szinte alig dokumentálható, s fokozatosan átmegegy az ún. gótikus kurzívba. Ld. minderről DEROLEZ 2003, 134.

⁸⁸ Péter családja a Boroszlótól nem messze fekvő Bunzlau (Boleslavia) városából származott, de már jó ideje Boroszlóban élt. Péter maga először írnok, majd jegyző lett, s e közben peres ügyek képviselővel foglalkozott. 1376-ban a prágai egyetemen lett baccalaureus, majd ekkortól a boroszlói fejedelemség vicekancellári posztjától

töltötte be. Péterről és a boroszlói kancelláriáról ld. LUSCHEK 1940, 224–225, ill. J. TRÍŽKA, *Životopisný slovník předbusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha, 1981, 443. A Péterre vonatkozó információkért Dr. Tomasz Jureknek tartozom köszönettel.

⁸⁹ Marcell KOSMAN, *Kancelaria wielkiego księcia Witolda*, *Studia Źródłoznawcze*, 14 (1969), 91–121: 105 és 111.

⁹⁰ Valószínűleg lehetetlen megmondani, hogyan és miért került az eredetileg Magyarországon használt kódex 1393-ban Boroszlóba. Amnyi mindenesetre bizonyos, hogy a városban gyakran megfordulhattak magyarok, sőt Péter mellett, a kancellárián találkozunk is eggyel, az esztergomi klerikusként emlegetett Conradus Czipsszel, aki 1389–1391 között a kancellária írnoka, majd 1401-ig nyilvános jegyző volt. Az azonban nem bizonyítható, hogy neki bármi köze lett volna a nyelvemlékhez vagy a kódexhez. Czipsről ld. LUSCHEK 1940, 167.

A Königsbergi Töredék eredete

Mindezek után tehát joggal merül fel a kérdés, ha a KTSz szövegét tartalmazó pergamenlap eredetileg része volt az őrzőkódexnek, akkor nem lehetséges-e, hogy a fizikai összetartozáson kívül a kódex darabjai és a magyar szöveg között valamiféle irodalmi kapcsolat is kimutatható. Láthattuk, hogy a magyar szöveget író kéz alaposan végigolvasta a kódex tartalmát, s lépten-nyomon megjegyzéseket, kiegészítéseket fűzött hozzá a lapszéléken, éppen ezért fontos lenne megvizsgálni, mi is keltette fel a magyar olvasó figyelmét, s miért, hiszen mindez talán hozzásegíthet bennünket a magyar szöveg eredetének és funkciójának megértéséhez is. Annál is inkább, mert – ahogyan arról a latin források kapcsán már szó volt – a magyar szöveghez eddig talált legszorosabb párhuzamok az egyházatyák homíliáiból származnak, s ezek kapcsán már korábban arra a meglátásra jutottunk, hogy a KTSz háttérében valószínűleg egy olyan forrásszöveg állhat, amely nagyrészt patrisztikus homíliákból építkezik. Márpedig Beauvais-i Vincének a kódexben található művei – mint arra fentebb már szintén utaltam – teljes egészében ilyen szövegekből állnak.

A hatalmas, enciklopédikus műveltséggel rendelkező Vince szemmel láthatólag mindent elolvasott, ami csak a korabeli Franciaországban hozzáférhető volt, s olvasmányait azután különböző szempontok szerint kijegyzetelte. Így szerkesztette meg a bűnbánatról szóló művét, amely volta-képpen az egyházatyák penitenciával kapcsolatos írásainak füzére, s ugyanez igaz a másik két írásra, a *Szent János-* és a *Mária-traktátusra* egyaránt. Vince Mária-

ról írott műve ugyanis nem más, mint az egyházatyák írásai, elsősorban homíliái alapján szerkesztett Mária-életrajz, amely a prédikációkból vett idézetek segítségével kronologikus rendben tárgyalja a Szűzanya életének eseményeit Mária születésétől az *Angyali Üdvözleten* át egészen a Szűz haláláig és mennybevételéig. Nem csoda tehát, ha a fentebb párhuzamként idézett homíliákat Vince művében is megtaláljuk. A Vince-féle *Mariale Angyali Üdvözletre* vonatkozó paragrafusát például a Gábrriel elküldését leíró 6. századi, Szent Ágostonnak tulajdonított homília alkotja (cap. 15.), de megtaláljuk nála az *ürdügök szürnyüléséről* beszámoló Maximus-féle prédikációt is (cap. 86.). Ami azonban még ennél is fontosabb, az őrzőkódexben Vince művének ezen részleteit az előzőekben a KTSz írójaként azonosított magyar kéz mind megjelöli és kiemeli. Az elsőhöz a *Gabriel angelus* emléksztőt (f. 48v–49r), a másodikhoz a *Mi módon csodálkozott az ördög a csoda újszerűségén?*⁹¹ megjegyzést fűzi.

Egészen bizonyosra vehetjük tehát, hogy a magyar szöveg írója ezeket a szövegeket valóban olvasta és ismerte, sőt mint megjegyzéseiből kiderül, ezek fel is keltették érdeklődését, hiszen külön jelölte őket a szövegben. A megjelölt részek pedig valahogyan meghitték, s ezen különösen szép, lírai vagy éppen párbeszédese, szinte drámai jellegű részleteket azután a kódex végén összegyűjtötte, lefordította, vagy inkább parafrázálta, s segítségükkel egy rövid nemzeti nyelvű narratívát, talán Mária-életrajzot állított össze.⁹² Ennek fényében azután egy csapásra érthetővé válik, miért csak homiletikus jellegű szövegekben sikerült szorosabb

⁹¹ Vö. f. 66r: „*Quomodo diabolus amiratus de novitate miraculi*”.

⁹² Fontos párhuzam lehet, hogy a Szilády által Pelbárttól idézett, ám valójában görög eredetű *Angyali Üdvözlet*-prédikáció egy lengyel kéziratban is előfordul, ahol a lengyel olvasó épp az angyal elküldésének részletéhez ír viszonylag terjedelmes glosszákat a

kódexbe. Vö. Poznan, Biblioteka Uniwersytecka, Rkps 1728, f. 198v. Vö. H. KOWALEWICZ, *Średniowieczne zabytki języka polskiego w zbiorach biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu i. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Biblioteka, 5 (1965), 69–164: 87.

párhuzamokat találni a szöveghez, s miért nem került elő egyetlen olyan latin szöveg sem, amely az egész szöveg közvetlen forrásának tekinthető. Ezek a homíliák magyarázhatják meg a szöveg már régen felismert félig verses, félig ritmikus jellegét is, hiszen már többen is felfigyeltek arra, hogy a 6. századi latin nyelvű homiletika – eredeti és görögből fordított művek esetében egyaránt – mennyire kedveli a párhuzamos szerkesztésű, azonos szótagszámú, helyenként rímes tagmondatokból építkező erőteljesen retorikus stílust.⁹³ Nem lehetetlen tehát, hogy – amint azt Szilády is megfogalmazta – „ezek csilláma szűrődik át a magyar szövegen”.⁹⁴

A KTSz tehát – mint Horváth János írta róla – „szabad érdeklődéssel kiválasztott, vallásos-irodalmi szöveget”,⁹⁵ vagy inkább – tehetnénk hozzá – szövegeket, szövegrészleteket fordít, sőt már nem is annyira fordít, inkább kompilál, s a kiválasztott részletek alapján már egy egészen új, narratív szöveget hoz létre.⁹⁶ Éppen ezért valószínűleg nem is egy régi, évszázadok óta ismert és szájról-szájra hagyományozott magyar szöveg kései másolata – mint néhány 19. századi kutató vélte⁹⁷ –, hanem egy egyszerű alkalmi lejegyzés, amelyet a kontextus, a kódex szövegének közvetlen ihletésére, az első előkerülő szabad helyre, a kötet végének egyik üresen maradt lapjára írt le az ismeretlen kompilátor.⁹⁸

Ennek fényében azonban a korábbi kutatás által a szöveg nyelvallapotára vonatkozó álláspontja sem tűnik helytállóknak, amely szerint a KTSz nyelve a 12–13. század fordulójának magyarságát tükrözi. Hiszen, ha elfogadjuk a fentiekben megfogalmazott eredményeket, miszerint a szöveg egy egyszerű, adhoc jellegű alkalmi lejegyzés eredménye, akkor nyelvallapotának is a lejegyzés korában, a korai gótikus kurzív használatának időszaka, azaz a 14. század közepe és a kódex utolsó bejegyzése, 1392 áprilisa között használt magyar nyelvet kell tükröznie.

Mindez természetesen számos további kérdést vet fel, hiszen egyelőre nem sikerült a magyar szöveg minden egyes részletéhez párhuzamot találni Vince *Marialéjában*. Vajon honnan származhat a többi részlet, a *Szalagok* hátlapján olvasható római Sibyllalátomás vagy az ismeretlenek betlehemi látogatása? Vajon ezek a magyar kompilátor saját hozzáadásai, vagy lehetséges, hogy ezeket is a kódexből, csak nem a *Marialéből*, hanem a kódex más darabjaiból vette volna, hisz láttuk, hogy rengeteg más szövegrészt is kijelölt még a kötetben? Ráadásul annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy egyszer előkerüljön egy olyan latin szöveg, amely a KTSz közvetlen forrásának bizonyul. Érdemes lenne a szöveg rendeltetésén is elgondolkozni, megvizsgálni, vajon milyen célra állíthatta össze a kompilátor e narratívát, miért használta

⁹³ Ez a szinte metrikus jellegű próza különösen jól megfigyelhető az Ágostonnak tulajdonított 6. századi, Gábrriel elküldéséről szóló homíliában (vö. fentebb a latin szöveget és fordítását). A 6. századi latin homíliák e szinte versszerű stílusáról lásd: Jean LECLERQ, *Prédication et rhétorique au temps de S. Augustin*, *Revue Bénédictine*, 57(1947), 117–131, ill. a Máriával kapcsolatos homiletika e sajátosságairól: Henri BARRÉ: *Le culte marial en Afrique après saint Augustin*, *Revue des Études Augustiniennes* 13 (1967), 285–317.

⁹⁴ SZILÁDY 1895, 575.

⁹⁵ HORVÁTH 1931, 92.

⁹⁶ A kompilációnak a középkori, s ezen belül a magyar kultúrában betöltött szerepéről pl. az ÓMS-sal kapcsolatban Martinkó

András végzett beható vizsgálatokat (MARTINKÓ 1988). A kérdésről általánosságban BÁRCZI I., 2008.)

⁹⁷ Vö. pl. KALMÁR–NÉGYESY 1895; GÁBOR 1908, ill. KÖVESKUTI 1908.

⁹⁸ Talán épp ezzel az alkalmi jelleggel magyarázhatók az utólagos javítások is, melyek feltehetőleg – mint azt Vizkelety András is megerősíti – valószínűleg a szöveg lejegyzőjétől származnak (VIZKELETY 1984, 332), s A. Molnár Ferenc megfigyelése szerint „a latin szövegekhez igazodó grammatikai túlbiztosítást szolgálják” (A. MOLNÁR 2005, 126). E javításokat ez esetben úgy kellene értelmeznünk, hogy az alkalmi fordítás-kompilálás első verziójának későbbi átgondolása után a scriptor néhány helyen finomítani kívánta saját magyar szövegét.

benne a hangos felolvasás módját szabályozó írásjeleket?⁹⁹ Vajon az, hogy a magyar szöveg prédikációvázlatok között kapott helyet segíthet-e rendeltetésének magyarázatában?

E kérdések megválaszolására természetesen ehelyütt nem vállalkozhatunk, így a magyar szöveg sajátos jellegét és rendeltetését csupán egy, az őrzőkódexből vett példával tudnám megvilágítani. A kötet egyik lapjának (f. 44v) alján egy feltehetőleg ugyancsak a magyar kéztől származó rajz látható,

amely a szemközti oldalon található, Szűz Máriát és gyermekét ábrázoló díszes iniciálé alapján készült. Ez a rajz szinte a *Königsbergi Töredék* szimbólumának tekinthető: mögötte ugyanis még felsejlik a kódexben látható minta, a festett iniciálé Szűz Mária-képe, ám a kompozíció a magyar kézen kisebb átalakul, szerkezete, vonalai megváltoznak, iniciáléből önálló rajz, színesből fekete-fehér, külföldből magyar válik: talán valahogy így kell értelmeznünk a *Königsbergi Töredék* szövegét is.

31. A *Königsbergi Töredék* őrzőkódexéből két részlet, f. 144v, f. 145r (Kat. sz. 11)

⁹⁹ A KTSz írásjelhasználatáról ld. LÁZS Sándor, Benkő Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*, ItK, 88 (1984), 109–115: 111–114.

Erneute Untersuchung des Königsberger Fragments und seiner Streifen

Zusammenfassung

Das aus zwei Gliedern bestehende Sprachdenkmal, bekannt unter dem Namen *Königsberger Fragment und seine Streifen* (*Königsbergi Töredék és Szalagjai* = KTSz, Kat. 10-11), ist eines der bedeutendsten frühen ungarischen Sprachdenkmäler, das aus der Periode vor dem Aufblühen der ungarischsprachigen Schriftlichkeit im 15.–16. Jahrhundert stammt. Es besteht aus einem 123×73 mm großen Pergamentblatt mit lateinischem Text sowie mit neun Zeilen in ungarischer Sprache und vier je 90–95×20–25 mm großen auf der Vorder- und Rückseite mit zehn bis elf Zeilen ungarisch beschriebenen Pergamentstreifen. Alle Fragmente wurden etwa in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts von derselben Hand beschrieben, die eine etwas zur Textualis neigende, aber im Grunde frühgotische Kursive (*gothica cursiva antiquior*) verwendete.

Von den beiden Teilen wurde 1863 zuerst das Fragment mit dem neunzeiligen ungarischen Text als das Vorsatzblatt eines lateinischen Kodex aus dem 13.–14. Jahrhundert in der Universitätsbibliothek Königsberg entdeckt. Davon informierte man sogleich die Ungarische Akademie der Wissenschaften, deren damaliger Präsident Ferenc Toldy als erster von der Entdeckung Mitteilung machte und das Sprachdenkmal *Königsberger Fragment* nannte. Die Streifen wurden erst mehr als 30 Jahre später, 1894 im Innband des Kodex gefunden. Damals löste der damalige Bibliotheksdirektor Paul Schwenke den Kodexeinband und stieß auf die vier Streifen mit ungarischem Text.

Das Ensemble wurde dann mehrmals nach Ungarn gebracht und auch mehrfach fotografiert, aber kein Bild gelang gut genug, und die Lesung des Textes ist bis heute an vielen Stellen unsicher. Später haben die Akademie und das Ungarische Nationalmuseum mehrfach den Ankauf des Sprachdenkmals versucht, jedoch ohne Erfolg, die Fragmente blieben in Königsberg. Im Zweiten Weltkrieg hat man die Bibliothek vor den sowjetischen Bombardements in verschiedene andere Sammlungen ausgelagert. Dadurch ging für lange Zeit die Spur der Sprachdenkmäler verloren. Erst 1984 konnten sie in der Torner (Toruń) Universitätsbibliothek in Polen identifiziert werden, aber da war nur noch das *Fragment* erhalten, *die Streifen* und die Trägerhandschrift sind bis heute verschollen, sie befinden sich an unbekanntem Ort oder wurden möglicherweise sogar vernichtet.

Das *Fragment* war ursprünglich das rechtsseitige Blatt eines Doppelblattes, das der Buchbinder nicht genau in der Mitte zerschnitten hatte, sondern so, dass an dem vorliegenden Blatt 1–1,5-Fingerbreit der gegenüberliegenden Seite erhalten blieb. Auf beiden Seiten dieses Streifens sind die letzten Buchstaben von ungarischen Textzeilen derselben Hand zu erkennen (z. B. *-uc, -iuc*). Diesen Streifen hat der Buchbinder dann umgebogen und auf diese Weise das Blatt an den Anfang des Kodex gebunden, und zwar so, dass das Fragment als Vorsatzblatt an den Anfang des ersten Heftes kam. Der Streifen stand somit am Ende des Heftes, zwischen Blatt 12 und 13.

Der auf den Streifen stehende Text – soweit er auf den Fotos vom Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts zu erkennen ist – stammt von derselben Hand wie die neun Zeilen des *Fragmentes*. Der Text läuft auf beiden Hälften der vier Streifen entlang, auf der Vorderseite (recto) fehlt der Zeilenanfang und Textende und Rand sind zu sehen, wogegen auf der Rückseite (verso) Textanfang und Rand gut erkennbar sind, das Zeilenende dagegen abgeschnitten wurde. Die vier Streifen ergeben, etwa in der Mitte zusammengesetzt, zehn bis elf ungarische Zeilen. Aus der zerschnittenen Seite können vermutlich vier weitere Streifen herausgeschnitten worden sein, die höchstwahrscheinlich endgültig verloren gingen.

Der Text selbst bildet ein – in den Details ziemlich schwer rekonstruierbares – lebhaftes Narrativ mit eingestreuten Dialogen und Monologen, in dessen Mittelpunkt Maria steht. Die Erzählung verläuft offensichtlich in der Zeitabfolge: Auf der Vorderseite der Bänder wird von der Auswahl des Engels Gabriel gesprochen, den Gott nach Nazareth sendet, und danach findet sich – auf dem fragmentarischen unteren Teil der Bandvorderseiten – die Niederschrift des Englischen Grußes. Das Geschehen setzt sich auf der Rückseite der Streifen in Rom fort, wo eine Seherin von Maria als Gottes „des Königs der Könige heiligem, goldenem Altar“ spricht („*a keraluc kerálának szent, arany oltáráról*“), die ihr in einer Vision als Jungfrau mit ihrem Kind auf dem Schoß erschienen sei. Danach – auf den Fragmenten der Rückseiten der Streifen – geht es darum, dass jemand die Krippe besucht und dort das Kind in Windeln gewickelt sieht, worüber die „Teufel sich entsetzten“ („*ürdügök szörnyűlének*“). Danach folgt die berühmte Beschreibung des *Fragmentes*, wonach irgendwelche „gesagt haben“ („*úgy szólanok*“), dass noch niemals (*világ kezdetüitől fogva* – vom Anfang der Welt an) solches geschehen sei, dass eine Jungfrau ein Kind gebiert und doch Jungfrau bleibe, und damit endet der Text auch.

Wegen der Unzugänglichkeit des Sprachdenkmals ist der ungarische Text bis heute von einer Menge von Fragen und Problemen umgeben: weder seine Herkunft noch sein genaues Datum, noch die Frage seiner Gattung sind gelöst. Schon die Datierung ist außerordentlich unsicher, denn früher hielt man es auf Grund seiner Schrift für ein Denkmal des 14. Jahrhunderts, jedoch sind die Forscher bei zunehmend eingehenderer sprachwissenschaftlicher Untersuchung des Textes zu der Feststellung gekommen, dass er einen weit früheren ungarischen Sprachgebrauch als die Art der Niederschrift spiegelt, den von der Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert. Diese Doppelheit ist bis heute geblieben, und man beruft sich in der Literatur auf ihn mal als ein Sprachdenkmal um 1200 und mal auf eins des 14. Jahrhunderts. Bei der literaturwissenschaftlichen Beurteilung ist die Unsicherheit noch größer: Allgemein deutet man es als Fragment aus einer Predigt (Teil eines *Sermonariums*?). Andere vermuteten in ihm eine französisch beeinflusste Sequenz, wieder andere ein ungarisches Kirchenlied oder sogar Teil eines liturgischen Spiels. Und dabei war nicht einmal bewiesen, ob die *Streifen* und das *Fragment* thematisch und buchgeschichtlich zusammengehören und in welchem Verhältnis sie zu dem Kodex stehen können, in dem sie gefunden wurden. Die erneute Untersuchung hat die Antwort auf diese Fragen gesucht und mit Hilfe der entdeckten Fotos von der Trägerhandschrift das Verhältnis der Fragmente zu ihrem Trägerkodex neubewertet, in dessen Licht sie eine neue Theorie für die Entstehung des Sprachdenkmals entwarf, die sich auch auf seinen literarischen Charakter und seine Datierung bezieht.

Die von den Streifen gebildete Seite und das *Fragment* werden, wie die neueren Forschungen mittels einer Textparallele bewiesen haben, ursprünglich zusammengehört haben. Gemäß dem vor nicht langer Zeit gefundenen Text, der hochgradige Ähnlichkeit mit dem ungarischen Text des *Fragmentes* aufweist, kann das Subjekt von *úgy szólanok* (gesagt haben) die *ürdügök* (Teufel)

am Ende der Streifen sein, die – wie der ungarische Text besagt – wahrscheinlich mit den Sätzen des Fragmentes *szürmyülének* (sich entsetzen).

Das KTSz kann in seiner ursprünglichen Form also ein Doppelblatt gewesen sein, dessen erstes Blatt auf beiden Seiten einen ungarischen Text enthielt, wogegen auf dem zweiten Blatt am Anfang ungarische, danach aber lateinische Texte, unterschiedliche Predigtskizzen gestanden haben können. Diese Doppelseite kann, wie sich durch die vergleichende Analyse von KTSz und seinem Trägerkodex erwiesen hat, ein Blatt von diesem Trägerkodex gewesen sein, und zwar vermutlich vom Ende des Kodex, aus dessen letztem Heft, wo mit derselben Schrift auch ein lateinischer Text über zwei volle Seiten mit weiteren Predigtmustern erhalten blieb. Die Blätter mit dem ungarischen Text können also vermutlich die oberste, leicht zu entfernende Doppelseite des Heftes gewesen sein, die im 15. Jahrhundert – als der Kodex sich bereits in der Bibliothek des unweit von Königsberg gelegenen Franziskanerklosters Wehlau befand – vermutlich wegen des unverständlichen ungarischen Textes entfernt und statt ihrer ein Papierheft aus zehn Blättern gebunden wurde, wobei die zerschnittenen Stücke der entnommenen Doppelseite zur Wiedereinbindung des Kodex verwendet wurden.

Der Kodex selbst kann ursprünglich eine an der Wende vom 13. zum 14. Jahrhundert geschriebene und zusammengestellte Sammelhandschrift von Werken dominikanischer Autoren, die auf Grund des an die italische Rotunda erinnernden Schriftbildes bzw. des italischen Charakters der enthaltenen Werke (sog. lombardische Rezension des Werkes *De poenitentia* des Vinzenz von Beauvais bzw. Marienwunder des Bartolomeo di Trento) wahrscheinlich aus Italien stammte. Der unbekannte Besitzer taucht dann 1393 beim hochangesehenen Kanzler Breslaus, Petrus de Boleslaur auf. Von ihm wissen wir heute bereits, dass er 1394 sein Breslauer Amt aufgab und in die Dienste des

Großherzogs Vitold von Litauen trat, dessen Kanzlei er leitete. Der Band kann also wahrscheinlich durch ihn oder durch seine Umgebung aus Breslau ins Franziskanerkloster Wehlau bei Königsberg gekommen sein. Von dort gelangte er nach dessen Auflösung 1525 mit den übrigen Büchern des Klosters in die fürstliche Bibliothek von Tapiau, wo ihn der Bibliothekar Felix Rex Polyphemus eigenhändig katalogisierte; und mit dieser Sammlung zusammen ging er dann in den Besitz der Königsberger Universitätsbibliothek über.

Nach dem gegenwärtigen Forschungsstand hat also die Doppelseite mit dem *Königsberger Fragment* und seinen Streifen ursprünglich einen Teil dieses Kodex gebildet, wurde bei dessen Wiedereinbindung entnommen und zum neuen Einband verwendet. Das ist um so wahrscheinlicher, als sich die Schrift der Hand, die den ungarischen Text des KTSz schieb, nicht nur am Ende des Kodex, sondern auch auf vielen anderen Blättern findet, wo sie die Texte des Bandes mit Anmerkungen und den verschiedensten Kommentaren und Denksprüchen versieht. Besonders interessant ist dies beim zweiten Stück des Kodex, dem *Mariale* des namhaften französischen Dominikanergelehrten im 13. Jahrhundert Vincentius Bellovacensis († 1264), einem Werk, das das Leben Mariens in der Form von Zitaten aus den Werken der Kirchenväter erzählt. Denn die ungarische Hand bezeichnet viele Details des Textes, die schon die frühere Forschung mit dem Text des Fragmentes in Beziehung brachte, es findet sich hier sogar auch der unlängst identifizierte Text der das „Entsetzen der Teufel“ erzählenden Homilie, und die ungarische Hand bezeichnet und kommentiert auch ihn. Auf Grund all dessen hat es folglich den Anschein, dass der Schreiber des *Königsberger Fragmentes* diese besonders schönen, lyrischen oder dialogischen, fast dramatischen Details am Ende des Kodex gesammelt, übersetzt oder eher paraphrasiert und mit ihrer Hilfe ein ungarischsprachiges Narrativ, vielleicht eine kurze Marienbiografie zusammengestellt hatte.